

Briselē, 11.6.2018.
SWD(2018) 346 final

KOMISIJAS DIENESTU DARBA DOKUMENTS

Ziņojums par labumu, ko Rietumsahāras iedzīvotājiem sniegtu tarifa preferenču attiecināšana uz Rietumsahāras izcelsmes izstrādājumiem, un par apspriešanos ar šiem iedzīvotājiem

Pavaddokuments dokumentam

Priekšlikums Padomes Lēmums

par to, lai noslēgtu Eiropas Savienības un Marokas Karalistes nolīgumu vēstuļu apmaiņas veidā par grozījumu izdarīšanu 1. un 4. protokolā Eiropas un Vidusjūras reģiona valstu nolīgumam par asociācijas izveidi starp Eiropas Kopienām un to dalībvalstīm, no vienas puses, un Marokas Karalisti, no otras puses

{ COM(2018) 481 final }

ZIŅOJUMS PAR LABUMU, KO RIETUMSAHĀRAS IEDZĪVOTĀJIEM SNIEGTU TARIFA PREFERENČU ATTIECINĀŠANA UZ RIETUMSAHĀRAS IZCELSMES IZSTRĀDĀJUMIEM, UN PAR APSPRIEŠANOS AR ŠIEM IEDZĪVOTĀJIEM

**Ziņojumu sagatavojuši Komisijas dienesti sadarbībā ar Eiropas Ārējās
darbības dienestu**

Kopsavilkums

1. Rietumsahāras ekonomika

Lai gan ir vērojamas pozitīvas tendences, Rietumsahāras nesenā attīstība vēl nav nostiprinājusies. Tās saimnieciskās darbības balstās vien uz nelielu skaitu nozaru: zveja un zivsaimniecības produktu pārstrādes darbības, fosfāta raktuves, lauksaimniecība (jo īpaši augļi un dārzeņi, un pastorāls nomadisms) un — mazākā mērā — tirdzniecība un amatniecība. Tūrisma un atjaunojamo energoresursu enerģijas nozare savukārt ir attīstības sākumstadijā, taču šīs nozares ir potenciāli daudzsoļošas. Turklāt Sahāras ekonomiku raksturo tās iespēstība starp citu valstu teritorijām, un tā joprojām ir lielā mērā subsidēta.

2. Nepieciešamais atbalsts eksportam, izmantojot tarifa preferences

Rietumsahāras ekonomiskā potenciāla dažādošana nozīmē ārvalstu ieguldījumu veicināšanu. Taču tas nozīmē, ka ir jārod iespēja attiecīgajiem uzņēmējiem nodrošināt pietiekamu juridisko noteiktību, jo īpaši precizējot tarifa nosacījumus, kas piemērojami šābrīža un turpmākajam Rietumsahāras eksportam uz Eiropas Savienību. Lai gan pieejamie dati bieži vien ir sadrumstaloti, šis pētījums ļauj secināt, ka ***Rietumsahārā pastāv saimnieciskās un ražošanas darbības, kas ir pelnījušas tādas pašas tarifa preferences***, kādas tika piešķirtas Marokas Karalistei un ko tās izmantoja līdz 2016. gada 21. decembrim. Savienības tarifa preferenču attiecināšana uz šiem produktiem ļautu nodrošināt eksporta nepārtrauktību. Turklāt tas arī ***būtiski ietekmētu Sahāras ekonomikas turpmāko attīstību, stimulējot pašreizējos ieguldījumus vai ieguldījumus, kas ir izpētes stadijā*** (jo īpaši attiecībā uz noteiktiem fosfātiem, piemēram, fosforskābi vai lauksaimniecības mēslojumu, kā arī tādās jomās kā lauksaimniecība un zveja), kuri visi ir ieguldījumi ar darbvieta radīšanas potenciālu.

Savukārt ***tarifa preferenču nepiešķiršana*** — gluži pretēji — ***ievērojami apgrūtinātu eksportu no Rietumsahāras, un jo īpaši zivsaimniecības un lauksaimniecības produktu eksportu***, un jau tā ierobežotais produktu klāsts vēl vairāk sašaurinātos. Nepiešķirot Rietumsahāras izstrādājumiem tarifa preferences, šiem izstrādājumiem tiktu piemēroti parastie muitas nodokļi (Savienības muitas nodoklis, piemērojot vislielākās labvēlības tarifu), nenodrošinot privilēģētu piekļuvi Savienības tirgum. Lai gan šajā gadījumā ietekme uz rūpniecības izstrādājumiem (fosfāti) būtu gandrīz nemanāma, tas tomēr izteikti negatīvi ietekmētu zivsaimniecības un lauksaimniecības produktu eksportu uz Savienību un secīgi atstātu arī negatīvu iespaidu uz nodarbinātību šajās nozarēs.

Ilgttermiņa perspektīvā privātās darbības un uzņēmējdarbības brīvības veicināšana varētu mazināt atkarību no centrālās valdības subsīdijām, vienlaikus atverot ekonomiku plašākai tirdzniecībai un cita veida apmaiņai un panākot, ka pakāpeniski tiek īstenotas ievērojamas sociāli ekonomiskas un kultūras pārmaiņas.

3. Attiecīgo iedzīvotāju iesaistīšana

No vienas puses, Marokas iestādes veica plaša mēroga apspriešanos ar visām ieinteresētajām valsts, reģionālajām un vietējām institucionālajām struktūrām, lai tās informētu un saņemtu to piekrišanu vai apsvērumus. Šajā procesā ir panākts plašs atbalsts paredzētajiem grozījumiem un saņemti daži ieteikumi, lai maksimāli palielinātu grozījumu ietekmi.

No otras puses, pēc apspriešanās ar ievēlētajiem pārstāvjiem, Eiropas Komisijas dienesti un Eiropas Ārējās darbības dienests (EĀDD) rīkoja apspriešanos ar Rietumsahāras iedzīvotājiem, kuras rezultāti liecināja, ka lielākā daļa respondentu atbalsta tarifa preferenču attiecināšanu uz Rietumsahāras izstrādājumiem. Lielākā daļa aptaujāto personu norādīja, ka pozitīvo ietekmi izjutīs visi iedzīvotāji, turklāt šīs personas īpaši uzsvēra izšķirošo sviras efektu, kas šādām tirdzniecības preferencēm piemīt attiecībā uz privātajiem ieguldījumiem. Tās pašas personas arī uzskata, ka privilēģēta piekļuve Eiropas tirgiem varētu uzlabot uzņēmējdarbības vidi, kā arī Eiropas tiešās investīcijas un tādējādi nostiprinātu jauno iekļaujošas un ilgtspējīgas attīstības modeli Rietumsahārā. Turpretim ilgstoša tiesiskā nenoteiktība tirdzniecībā ar Rietumsahāru pakļautu ievērojamam riskam sociāli ekonomisko attīstību, kā par to jau liecina tirdzniecības attiecību lejupslīde starp Rietumsahāru un dažām dalībvalstīm vai atsevišķās nozarēs. Ierobežojot Rietumsahāras piekļuvi tirgiem un ārvalstu ieguldījumiem, vietējo saimniecisko darbību attīstība un sociāli ekonomiskā un politiskā izaugsme tiktu kavēta tieši laikā, kad Rietumsahāra, šķiet, ir gatava attīstīties.

Šis vispārīgais viedoklis neskar dažādu dalībnieku atšķirīgos viedokļus par teritorijas statusu, attiecībā uz kuru valda vienprātīgs uzskats, proti, ka to var atrisināt tikai ar ANO procesu. Daži dalībnieki turklāt uzskatīja, ka Savienībai būtu vairāk jāiesaistās ANO vadītā procesa atbalstīšanā.

Tehniska rakstura pārrunās ar *Front Polisario*, kas ir ANO sarunu partneris un ANO vadītā Rietumsahāras miera procesa puse, tika uzsvērti frontes principiālie iebildumi pret nolīguma grozījumiem; šie iebildumi galvenokārt ir pamatoti ar plašākiem politiskiem apsvērumiem, nekā ar pašu grozījumu saturu.

4. Rezultāti pa nozarēm

Analizējot trīs galvenās nozares, kuras varētu ietekmēt Savienības tarifa preferenču attiecināšana uz Rietumsahāras izstrādājumiem, izdarīti tālāk tekstā minētie secinājumi.

a) Lauksaimniecības nozare

Pētījums liecina, ka *Rietumsahārā ražo lauksaimniecības produktus, it īpaši agrīnas ražas augļus un dārzeņus (tomātus un melones). Šiem produktiem ir liels tirgus Eiropas Savienībā. Šīs produkcijas aplēstais apjoms 2016. gadā ir 64 000 tonnu, un tās ražošana atbilst apmēram 14 000 tiešo darbvietu.* Šā produkcijas apjoma importa vērtība varētu būt apmēram **65 miljoni euro**. Ja tarifa preferences netiks piešķirtas, tad par attiecīgo produktu eksportu būs jāsamaksā muitas nodoklis 6,6 miljonu euro apmērā.

Šie ekonomiskie ieguvumi varētu pieaugt, ja Rietumsahāra saskaņā ar pašlaik plānotajiem projektiem palielinātu ražošanu un eksportu uz Eiropas Savienību. Tas arī varētu ietekmēt darbvietu skaitu, kas saskaņā ar atsevišķām prognozēm varētu palielināties pat piekārtīgi.

Lai gan intensīvāka lauksaimniecība nozīmē intensīvāku dabas resursu — it īpaši ūdens — izmantošanu, šķiet, ka pašlaik ir maz alternatīvu, ar kurām varētu panākt minētās teritorijas ekonomisko izaugsmi. Lai arī atsevišķu dalībnieku apšaubītas, Marokas aplēses par

gruntsūdeņu izmantošanu liecina par ierobežotu ietekmi uz ūdens rezervēm.

b) Zivsaimniecības produktu nozare

Ziņojumā norādīts, ka Rietumsahārā pastāv nozīmīga zivsaimniecības produktu pārstrādes nozare. Saskaņā ar dažādiem avotiem ***zivsaimniecības produktu eksports no minētās teritorijas 2015. un 2016. gadā bija 100–200 miljonu euro apmērā. No šā eksporta tieši vai netieši bija atkarīgas aptuveni 45 000 darbvietas.*** Tāpat kā lauksaimniecības nozarē, tarifa preferenču attiecināšana uz šo importu būtiski ietekmētu teritorijas ekonomisko situāciju un attiecīgi arī nodarbinātību. Savukārt, nepiešķirot preferences, tiks apdraudēts ne tikai eksports, bet arī darbvietas un tiks veicināta šo pārstrādes darbību pārvietošana uz citām vietām, visdrīzāk, uz Maroku. Tas attiecīgi apdraudēs Eiropas Savienības līdzfinansētos ieguldījumus Rietumsahāras zivsaimniecības produktu pārstrādes uzņēmumos.

c) Fosfātu nozare

Fosfātu ražošana ir ļoti nozīmīga nozare Rietumsahārā. Tomēr, tā kā lielākajai daļai fosfātu izejvielu, ko ražo Rietumsahārā un importē Savienībā, netiek piemēroti muitas nodokļi, ***tarifa atvieglojumu nepiemērošanai pašreizējiem Rietumsahāras fosfāta izstrādājumiem būtu tikai neliela ietekme vai arī tādas nebūtu vispār. Ierosinātais nolīgums reāli ietekmētu tikai atsevišķus fosfātu atvasinātos izstrādājumus*** (fosforskābi un mēslošanas līdzekļus), ko pašlaik neražo Rietumsahārā (šiem izstrādājumiem piemērojama muitas nodoklis ir no 4,8 % līdz 6,5 %). OCP grupa (iepriekš *Office Chérifien des Phosphates*), kas ir galvenais darba devējs šajā teritorijā, plāno Ajūnā attīstīt mēslošanas līdzekļu (fosforskābe un mēslošanas līdzekļi) ražošanas kompleksu, kā arī būvēt jaunu kuģu piestātņi Ajūnas ostā. Bez preferenciālā režīma piemērošanas attiecīgajiem izstrādājumiem šie projekti tiktu apdraudēti un tas savukārt varētu negatīvi ietekmēt vietējās darbvietas.

5. Secinājums

Kaut arī Rietumsahāras iedzīvotājus nevar skaidri iedalīt konkrētas izcelsmes grupās, ir pietiekami pierādījumi, kas liecina, ka ***ekonomiskā aktivitāte, ko rada eksports uz Eiropas Savienību, rada vietējas darbvietas un tādējādi lielākā vai mazākā mērā palīdz visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no viņu izcelsmes.*** Ja Rietumsahāras eksportam uz Eiropas Savienību netiek piešķirtas tādas pašas tarifa preferences kā Marokai, šī pozitīvā ietekme varētu būt apdraudēta.

Satura rādītājs

TOC

1 VISPĀRĪGS IEVADS

1.1 Priekšvēsture

Rietumsahāra ir teritorija Āfrikas ziemeļrietumos, kas robežojas ar Maroku, Alžīriju un Mauritāniju. Tā līdz 1976. gadam bija Spānijas administrācijas pakļautībā. ANO Ģenerālā asambleja 1960. gada 14. decembrī pieņēma Rezolūciju 1514 (XV) par neatkarības piešķiršanu koloniālajām zemēm un tautām. 1963. gadā – pēc Marokas Karalistes pieprasījuma un pēc tam, kad Spānijas Karaliste, piemērojot ANO Statūtu 73. panta e) punktu, bija nosūtījusi informāciju, – ANO Rietumsahāru iekļāva to teritoriju sarakstā, kurām nav savas pārvaldes. Tā joprojām ir atrodama šajā sarakstā.

Uz šo teritoriju pretendē gan Marokas Karaliste, gan *Front populaire pour la libération de la Saguía-el-Hamra et du Río de Oro* (Sakijas el Hamras un Vādī ed Dehabas atbrīvošanas tautas fronte) (tālāk tekstā “*Front Polisario*”), savukārt ANO jau ilgu laiku strādā pie strīda miermīlīga noregulējuma. Eiropas Savienība un tās dalībvalstis atturas no jebkādas iejaukšanās vai kādas strīda puses atbalstīšanas un vajadzības gadījumā atbalstīs risinājumu, kas ANO vadībā tiks pieņemts atbilstīgi starptautiskajām tiesībām. Eiropas Savienība un tās dalībvalstis neatzīst Marokas kontroli pār Rietumsahāru, bet atbalsta ANO ģenerālsekretāra centienus panākt taisnīgu, ilgstošu un savstarpēji pieņemamu politisko risinājumu, kas ļautu Rietumsahāras tautai pašnoteikties.

Kopš Spānijas aiziešanas 1976. gadā ANO nav sniegta statistiskā informācija par ekonomikas, sociālajiem vai izglītības apstākļiem.

Šobrīd lielāko daļu teritorijas kontrolē Marokas Karaliste, savukārt *Front Polisario* kontrolē mazāku un mazapdzīvotu apgabalu austrumos. *Front Polisario* kontrolēto teritoriju no Marokas Karalistes kontrolētās teritorijas šķir smilšu siena, ko uzcēlusi Marokas Karaliste un ko kontrolē Marokas bruņotie spēki. Daudzi Rietumsahāras izcelsmes bēgļi dzīvo nometnēs, kuras pārvalda *Front Polisario* un kuras atrodas Alžīrijas teritorijā, netālu no Rietumsahāras¹.

Kopš Spānija pārtrauca savu klātbūtni un Mauritānija atstāja Rietumsahāras teritoriju, Marokas Karaliste faktiski vienpersoniski administrē tās kontrolē esošo Rietumsahāras teritorijas daļu. Marokas Karaliste uzskata Rietumsahāru par savas teritorijas daļu. Eiropas Savienība uzskata, ka Maroka administrē šo teritoriju, kurai nav savas pārvaldes.

Šajā ziņojumā jēdziens “Rietumsahāra” attiecas uz teritorijas daļu, kuru faktiski pārvalda Marokas iestādes.

Kopš stājās spēkā Eiropas un Vidusjūras reģiona valstu nolīgums par asociācijas izveidi starp Eiropas Kopienām un to dalībvalstīm, no vienas puses, un Marokas Karalisti, no otras puses² (turpmāk tekstā – “ES un Marokas asociācijas nolīgums” jeb “asociācijas nolīgums”), Rietumsahāras izstrādājumi faktiski guva labumu no tarifu preferencēm, kas noteiktas asociācijas nolīgumā, jo Maroka tos apstiprināja kā izstrādājumus ar Marokas preferenciālo

¹ Eiropas Savienība atbalsta sahravi iedzīvotājus ar Eiropas Demokrātijas un cilvēktiesību instrumentu un sniedzot humāno palīdzību bēgļiem. Skatīt ziņojuma par ES un Alžīrijas sadarbību 2016. gada izdevumu “Rapport sur la coopération UE-Algérie - Edition 2016”: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/rapport_de_cooperation_2016_v.numerique.pdf.

² OV L 70, 18.3.2000., 2. lpp.

izcelsmi. Tomēr ar 2016. gada 21. decembra spriedumu lietā C-104/16 P³ Eiropas Kopienų Tiesa (EKT) precizēja, ka nolīgums attiecas tikai uz Marokas Karalistes teritoriju; savukārt Rietumsahāras neautonomā teritorija no šā nolīguma darbības jomas ir izslēgta⁴. Pēc minētā sprieduma Savienība nekavējoties apturēja iepriekš minēto tarifa preferenču piešķiršanu; minētās preferences var atjaunot tikai tad, ja tiek grozīti attiecīgie noteikumi 1. protokolā (Marokas izcelsmes lauksaimniecības produktu, pārstrādātu lauksaimniecības produktu, zivju un zivsaimniecības produktu piegāve Savienības tirgum) un 4. protokolā (izcelsmes noteikumi), konkrēti skaidri nosakot principu, saskaņā ar kuru uz Rietumsahāras izstrādājumiem var attiecināt tādu pašu režīmu kā uz Marokas izstrādājumiem.

Šajā nolūkā Padome 2017. gada 29. maijā pilnvaroja Komisiju vēstuli apmaiņas veidā risināt sarunas par starptautisku nolīgumu Eiropas Savienības vārdā, lai veiktu nepieciešamos grozījumus asociācijas nolīgumā. Taču Padome minētajai atļaujai pievienoja divus nosacījumus: pirmkārt, pirms jaunā līguma parakstīšanas, Komisijai ir jāizvērtē tā iespējamā ietekme uz Rietumsahāras ilgtspējīgu izaugsmi, jo īpaši ņemot vērā priekšrocības vietējiem iedzīvotājiem un dabas resursu izmantošanas ietekmi uz attiecīgajām teritorijām; otrkārt, ir pienācīgi jāiesaista iedzīvotāji, uz kuriem attiecas nolīgums.

Protams, ja Rietumsahāras tautai ir pašnoteikšanās tiesības, Eiropas Savienībai nav uzdevuma veikt tautas skaitīšanu, ne arī noteikt, kuri iedzīvotāji ir tautai piederīgi⁵, bet tajā pašā laikā ANO dokumenti par saimniecisko darbību neautonomās teritorijās attiecas arī uz šo teritoriju iedzīvotājiem, ciktāl tas skar sociāli ekonomiskos ieguvumus⁶. Paturot prātā šīs atšķirības un grūtības novērtēt ietekmi uz tautu, kura vēl jādefinē, šīs analīzes uzmanības centrā ir labums, ko gūs Rietumsahāras iedzīvotāji, ņemot vērā to, ka preferences tiek piešķirtas konkrētas teritorijas izstrādājumiem un attiecīgi priekšrocības galvenokārt būs saistītas ar šo teritoriju.

Šā ziņojuma mērķis ir atbildēt uz šiem Padomes pieprasījumiem. Ziņojuma pamatā ir:

- visi pieejamie statistikas dati;
- informācija, ar ko apmainījušās Eiropas Savienība un Maroka;
- apspriešanās ar dažādiem Rietumsahāras sociāli ekonomiskajiem un politiskajiem dalībniekiem, jo īpaši, veicot pārrunas ar pilsoniskās sabiedrības organizācijām, Rietumsahāras parlamenāriešiem, uzņēmējiem un *Front Polisario* pārstāvjiem;
- apsvērumi, ko *Front Polisario* sniegusi lietā T-512/12 un ko *Western Sahara Campaign* sniegusi valsts tiesvedībā, kuras rezultātā tika ierosināta lieta C-266/16;
- ANO ģenerālsekretāra ikgadējie ziņojumi par stāvokli Rietumsahārā un ANO misijas tīmekļa vietne referenduma organizēšanai Rietumsahārā⁷;
- publiski pieejamā informācija.

³ Tiesas 2016. gada 21. decembra spriedums, Padome pret *Front Polisario*, C-104/16 P, ECLI:EU:C:2016:973.

⁴ Saskaņā ar iepriekš minēto 2016. gada 21. decembra spriedumu Rietumsahāras teritorijai ir atzīts "patstāvīgs un atšķirīgs statuss" atbilstoši pašnoteikšanās principam (92. punkts). 2018. gada 27. februāra spriedumā (lieta C-266/16, *Western Sahara Campaign*) par zivsaimniecības nolīgumu starp Savienību un Maroku Eiropas Savienības Tiesa norāda, ka "Rietumsahāras teritorija neietilpst jēdzienā "Marokas teritorija"" (64. punkts) un ka "Rietumsahāras teritorijai piegulošie ūdeņi neietilpst [...] Marokas zvejas zonā" (69. punkts).

⁵ Skat. 1.2.2. punkta trešo daļu.

⁶ Ģenerālās asamblejas 2017. gada 7. decembra Rezolūcija par ekonomikas un citām darbībām, kas ietekmē tautu intereses neautonomās teritorijās (dokuments A/RES/72/94, 2017. gada 14. decembris).

⁷ <https://minurso.unmissions.org/>
<https://minurso.unmissions.org/secretary-general-reports>

Turklāt Eiropas Komisijas dienesti un Eiropas Ārējās darbības dienests (EĀDD) arī regulāri uzturēja sakarus ar ANO ģenerālsekretāra personīgā sūtņa Rietumsahārā darba komandu. Šo pasākumu mērķis bija nodrošināt, ka ierosinātais nolīgums atbalstīs ANO ģenerālsekretāra centienus panākt risinājumu, kas nodrošinātu Rietumsahāras tautas pašnoteikšanos saskaņā ar principiem un mērķiem, kas noteikti ANO Statūtos.

1.2 Novērtēšanas darbības joma un metodes

1.2.1 Darbības joma

Šīs novērtēšanas mērķis ir noteikt labumu Rietumsahāras iedzīvotājiem, pamatojoties uz parametriem saskaņā ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūtu 73. pantu. Tā analizēs nolīguma iespējamo ietekmi uz Rietumsahāras ilgtspējīgu izaugsmi un jo īpaši priekšrocībām attiecīgajiem iedzīvotājiem un attiecīgo teritoriju dabas resursu izmantošanu. Taču reālo ietekmi uz ilgtspējīgu izaugsmi un vietējiem iedzīvotājiem var novērtēt tikai tad, ja tarifa preferenču piešķiršana ietekmē tirdzniecības plūsmu starp Savienību un Rietumsahāru. Tāpēc vispirms ir jānovērtē tarifa preferenču ietekme uz tirdzniecības plūsmu no Rietumsahāras uz Eiropas Savienību.

Tikai vēlāk var novērtēt reālo ietekmi uz ilgtspējīgu izaugsmi un vietējiem iedzīvotājiem; faktiski šo jautājumu var aplūkot tikai tad, ja tarifa preferenču piešķiršana ietekmē tirdzniecību starp Savienību un Rietumsahāru.

Tarifa preferences paredz atvieglotus muitas nodokļus (lielākajai daļai izstrādājumu — nulle) preču ievešanai Savienībā, ievērojot konkrētus nosacījumus. Precēm piemērojamo nodokli nosaka trīs faktori: preces tarifa pozīcija muitas nomenklatūrā⁸, preces izcelsme, proti, domājamā izcelsmes valsts, un, visbeidzot, atsevišķos gadījumos — preces vērtība. Šā ziņojuma turpinājumā dažbrīd būs precīzi jāatsaucas uz šiem jēdzieniem.

1.2.2 Metodoloģiski ierobežojumi

Pastāv dažādi metodoloģiskie ierobežojumi, kas ir saistīti ar tālāk tekstā uzskaitītajiem aspektiem:

- pieejamās informācijas kvalitāte;
- līdz 2016. gada 21. decembra Tiesas spriedumam pastāvošā prakse;
- novērtējuma darbības jomas definīcija;
- Savienības kā trešās puses grūtības novērtēt nolīguma ietekmi un jo īpaši tā sniegto labumu attiecīgajiem iedzīvotājiem.

Pieejamā informācija. Kopumā statistika par Rietumsahāru joprojām ir sadrumstalota un neviendabīga; tas ir saistīts ar teritorijas unikālo politisko situāciju. Piemēram, dažādu Marokas iestāžu (tostarp Ekonomikas, sociālo un vides lietu padome un Augstā Plānošanas komisija) tīmekļa vietnēs var atrast daudz informācijas, taču Rietumsahāras teritorija tieši neatbilst “dienvidu provincēm”, uz ko Marokas iestādes atsaucas savās publikācijās vai informācijas apmaiņā ar Eiropas Komisiju (Ajūnas-Sakijas el Hamras [Laâyoune-Sakia el

⁸ Runa ir par nomenklatūru, uz ko attiecas Starptautiskā konvencija par preču aprakstīšanas un kodēšanas harmonizēto sistēmu, sauktu par “Harmonizēto sistēmu”.

Hamra], Dahlas-Vādī ed Dehabas [Dakhla-Oued ed Dahab] un Gilmīmas-Vādī Nunas [Guelmim-Oued Noun] reģions). Tomēr šis šķērslis ir pārvarams, jo šajā ziņojumā ir runa par saimnieciskajām darbībām, kas galvenokārt notiek Ajūnas-Sakijas el Hamras [Laâyoune-Sakia el Hamra] un Dahlas-Vādī ed Dehabas [Dakhla-Oued ed Dahab] reģionā.

Līdz 2016. gada 21. decembra Tiesas spriedumam pastāvošā prakse. Kas attiecas uz Savienības iestāžu rīcībā esošajiem datiem, metodoloģiskie ierobežojumi ir saistīti ar praksi, kas bija spēkā līdz 2016. gada 21. decembrim, kad tika pieņemts Eiropas Savienības Tiesas spriedums. Tā kā precēm, ko no Rietumsahāras importēja Savienībā, faktiski piemēroja tādas pašas preferences kā precēm no Marokas, ir praktiski neiespējami atšķirt Marokas importu no Rietumsahāras importa, tāpat kā ir neiespējami, izmantojot ES statistikas datus par ārējo tirdzniecību (piemēram, *Eurostat* datubāzi *COMEXT*), novērtēt, kāda daļa no šīm precēm ir Rietumsahāras izcelsmes izstrādājumi. Tas ir iespējams tikai attiecībā uz zivsaimniecības produktiem, kur dati no Eiropas Komisijas uzturētās integrētās datorizētās veterinārās sistēmas (*TRACES*) ļauj aplēst to produktu daļu, kura pārstrādāta Rietumsahārā un importēta Eiropas Savienībā.

Novērtējuma darbības jomas definīcija Jēdziens “attiecīgie iedzīvotāji” tiek interpretēts atšķirīgi⁹. Tas var apzīmēt iedzīvotājus, kuri dzīvo teritorijā; šādi to interpretē Maroka, nešķirojot iedzīvotājus pēc etniskās piederības / piederības kopienai. Tas var arī apzīmēt konkrētus iedzīvotājus, jo īpaši, pamatojoties uz etnisko piederību / piederību kopienai (sahravi); šādā gadījumā “attiecīgie iedzīvotāji” vismaz daļēji var būt personas, kas dzīvo ārpus Rietumsahāras (bēgļi), bet atsevišķi iedzīvotāji, kuri Rietumsahārā ir ieradusies nesen, šajā terminā nav ietverti. Šādu interpretāciju izmanto *Front Polisario*. Ja tiek izmantota “attiecīgo iedzīvotāju” definīcija, kuras pamatā ir etniskā piederība / piederība kopienai, ir jāpatur prātā trīs fakti: 1) ANO misija referenduma rīkošanai Rietumsahārā (*MINURSO*) strādāja 13 gadus, no 1991. līdz 2004. gadam, lai noteiktu, kuras personas ir tiesīgas piedalīties Rietumsahāras tautas pašnoteikšanās tiesību īstenošanā, tomēr nenonāca pie pārliecinoša rezultāta; 2) iedzīvotāji, kuri sevi definē kā sahravi, apdzīvo teritoriju, kas ir daudz plašāka nekā Rietumsahāra, tostarp ietver Marokas dienvidu daļu, Mauritāniju, daļu Alžīrijas, kā arī pieder pie lielām iedzīvotāju grupām Eiropā un Ziemeļamerikā; 3) šie sahravi iedzīvotāji tradicionāli ir nomadi, un to ģimenes saites sniedzas pāri reģiona robežām. Tas norāda uz grūtībām, ar ko sastopas Eiropas Komisijas dienesti — nav precīzu un uzticamu līdzekļu, lai noteiktu, kuras personas ir uzskatāmas par “attiecīgajiem [sahravi] iedzīvotājiem”.

Turklāt tarifa preferenču ietekme uz dabas resursiem, nodarbinātību un cilvēktiesību jomu ir grūti izmērāma, jo tā ir netieša.

Lai gan šis ziņojums ir sagatavots pēc iespējas objektīvi, tam ir zināmas robežas: no vienas puses, pušu nostāja strīdā par Rietumsahāru un tās statusu radikāli atšķiras, un no otras puses — ANO nav veikusi neatkarīgu analīzi par priekšrocībām, ko Rietumsahārai sniegtu starptautiskās tirdzniecības nolīgumi. Turklāt Eiropas Savienībai nav ne kompetences, ne iespēju tieši veikt pētījumus Rietumsahāras teritorijā.

Katrā ziņā tika uzskatīts, ka vispirms ir jāpēta, vai nolīgumam ir pozitīva ietekme uz tirdzniecības plūsmām starp Rietumsahāru un Eiropas Savienību. Ja ietekme ir pozitīva,

⁹ Jāpiemin, ka, piemēram, sarunu norāžu franču valodas versijā ir izmantots vārds “iedzīvotāji”, savukārt angļu valodas versijā — “tauta”. Tas liecina par atšķirīgu terminoloģiju jau ANO dokumentos. Piemēram, Starptautiskās Tiesas 1975. gada 16. oktobra atzinuma secinājumos franču valodas redakcijā ir izmantots vārds “iedzīvotāji”, savukārt angļu valodā — “tauta”.

Eiropas Komisijas dienestiem jāmēģina noskaidrot, kādas varētu būt sekas attiecībā uz nodarbinātību un dabas resursu izmantošanu. Iespēju robežās dienesti arī mēģināja noteikt, vai šo ietekmi var diferencēt atkarībā no attiecīgo personu izcelsmes (pirmiedzīvotāji vai ne).

Analīzes veikšanas nolūkos Eiropas Komisijas dienesti salīdzināja visus tiem pieejamos datus. Kaut arī informācija ir nepilnīga, tā tomēr ļauj aptuveni aplēst ietekmi, kas rastos, ja asociācijas nolīgumā paredzētās tirdzniecības preferences attiecinātu uz eksportu no Rietumsahāras, vai, citiem vārdiem sakot — aplēst, kāda būtu ietekme uz reģiona ekonomikas attīstību, ilgtspējīgu izaugsmi un attiecīgajiem iedzīvotājiem, ja šādas preferences netiek piešķirtas.

No saimniecisko darbību izpētes Rietumsahārā izriet, ka zvejas un lauksaimniecības nozarei ir nozīmīgs eksporta apjoms uz Savienību. Tālāk šajā ziņojumā ir analizēta nolīguma iespējamā ietekme uz šīm nozarēm. Ziņojumā ir analizēta arī fosfātu nozare, ņemot vērā tās potenciālu.

1.3 Apspriešanās ar attiecīgajiem iedzīvotājiem

Viens no sarunu mērķiem bija nodrošināt, lai, gatavojot grozījumus asociācijas nolīguma 1. un 4. protokolā, tiktu pienācīgi iesaistīti šā nolīguma skartie iedzīvotāji. Nepastāvot saprātīgai alternatīvai, kas ļautu tieši apspriesties ar Rietumsahāras iedzīvotājiem, Eiropas Komisijas dienesti un EĀDD attiecīgi apspriedās ar vairākām organizācijām, kas pārstāv sahravi pilsonisko sabiedrību, parlamentāriešiem, uzņēmējiem un organizācijām, tostarp *Front Polisario*. Lielākā daļa šo organizāciju un apvienību apmainījās viedokļiem ar Eiropas Komisijas dienestiem un EĀDD, jo īpaši *Front Polisario*, un tikai dažas no tām noraidīja uzaicinājumu. Šo apspriežu galvenais mērķis bija apmainīties ar viedokļiem un komentāriem par iespējamo labumu, ko gūtu Rietumsahāras iedzīvotāji un teritorijas ekonomika, ja Marokas izstrādājumiem piešķirto preferenciālo režīmu paplašinātu un piemērotu arī Rietumsahāras izstrādājumu importam Eiropas Savienībā.

2 CILVĒKTIESĪBAS RIETUMSAHĀRĀ

2.1 Cilvēktiesības Rietumsahārā

Kopumā cilvēktiesību situācija Rietumsahārā ir līdzīga cilvēktiesību situācijai Marokā. Pastāv tādi paši tiesību aizsardzības mehānismi un likumi. Tomēr saistībā ar politisko strīdu Rietumsahārā ir atsevišķi specifiski noteikumi, jo īpaši attiecībā uz vārda, demonstrāciju un biedrošanās brīvību. Faktiski jebkurš “teritoriālās integritātes apdraudējums”, proti, arī aicinājums uz neatkarības nodibināšanu, kā to dara *Front Polisario*, ir aizliegts un par to draud naudas sods vai pat cietumsods.

Lietas T-512/12 ietvaros *Front Polisario* apgalvoja, ka Marokas iestādes ir pārkāpušas cilvēktiesības sahravi civiliedzīvotāju protesta demonstrāciju laikā. Saskaņā ar dažu pilsoniskās sabiedrības organizāciju un nevalstisko organizāciju¹⁰ sniegto informāciju sociāli

¹⁰ Skatīt “Amnesty International” un “Human Rights Watch” ziņojumus:

<https://www.amnesty.org/fr/countries/middle-east-and-north-africa/morocco/report-morocco/> (skatīts 23.4.2018.)

<https://www.hrw.org/fr/middle-east/n-africa/morocco/western-sahara> (skatīts 23.4.2018.).

ekonomisko, kā arī pilsonisko un politisko tiesību pārkāpumi Rietumsahārā ir izplatītāki nekā Marokā. Šis aspekts tika uzsvērts arī ANO ģenerālsekretāra jaunākajā ziņojumā par Rietumsahāru¹¹. Ņemot vērā strīda būtību, dažas sahravi organizācijas ziņo par vārda, demonstrāciju un biedrošanās brīvības pārkāpumiem. Šajā sakarā sahravi organizācijas ziņoja par grūtībām īstenot darbības, jo organizācijas nav juridiski atzītas. Neraugoties uz pēdējos gados novēroto pozitīvo gaisotni reformu jomā, atsevišķas represīvas metodes turpina pastāvēt un atsevišķas pilsoniskās sabiedrības organizācijas joprojām saskaras ar šķēršļiem to ikdienas darbā.

Iestādes pēdējos gados ir pielikušas pūles, lai kļiedētu starptautiskās sabiedrības un pilsoniskās sabiedrības bažas, taču joprojām ir nepieciešams uzlabot līdzekļus šo centienu novērtēšanai un to ietekmes uz cilvēktiesību situāciju pārbaudīšanai. Svarīgs solis uz priekšu ir Marokas nesen atzītā Sahravi Smagu cilvēktiesību pārkāpumu upuru asociācija, kas ir pirmā reģistrētā sahravi asociācija. Cilvēktiesību situācijas uzraudzīšanu šajā teritorijā vieglāku padara arī Dahlā un Ajūnā darbojošos Nacionālās cilvēktiesību padomes reģionālo komisiju nostiprināšana.

2017. gada septembrī ANO Cilvēktiesību padome attiecībā uz Maroku veica trešo vispārējo regulāro pārskatu, saskaņā ar kuru Marokai sniegti 244 ieteikumi. Tie galvenokārt attiecās uz nāvēssoda atcelšanu, vardarbības apturēšanu pret sievietēm, dzimumu līdztiesību, ārpus laulības dzimušu bērnu nediskrimināciju un kriminālatbildības atcelšanu par labprātīgām viendzimuma seksuālajām attiecībām starp pieaugušiem cilvēkiem. Pārskatā uzsvērtas problēmas, kas saistītas ar starptautisko tiesību dominēšanas nodrošināšanu pār valstu tiesībām cilvēktiesību jomā.

2.2 Eiropas Savienības un Marokas sadarbības ietvars cilvēktiesību un demokrātijas jomā

Saskaņā ar asociācijas nolīgumu Eiropas Savienība un Maroka jau sen diskutē par cilvēktiesību un demokrātijas jautājumiem Rietumsahārā; asociācijas nolīguma 2. pantā ir paredzēts, ka “Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā noteikto demokrātijas principu un pamata cilvēktiesību ievērošana ir Kopienas un Marokas iekšpolitikas un starptautiskās politikas pamatā un ir šā nolīguma neatņemama sastāvdaļa”.

Eiropas Savienības un Marokas attiecības cilvēktiesību jomā ir papildinājis regulārs augsta līmeņa politisks un tehnisks dialogs Asociācijas padomes sanāksmēs, augstu amatpersonu oficiālās vizītēs vai tehniskā līmenī Cilvēktiesību, demokrātizācijas un pārvaldības apakškomitejā¹², kura tikās reizi gadā, sākot no izveides dienas.

Lai gan pēdējos gados ir turpinājusies neformāla saziņa par šo jautājumu, sarežģījumi divpusējās attiecībās, kas saistīti ar Tiesas 2015. gada 10. decembrī pieņemto spriedumu (lieta T-512/12), ir padarījuši šādu sanāksmju oficiālu rīkošanu par neiespējamu. Ņemot vērā attiecību normalizācijas procesu un mērķi atjaunot divpusējās attiecības, Eiropas Savienība plāno atsākt šo dialogu pirms 2018. gada beigām.

¹¹ Ģenerālsekretāra ziņojums par stāvokli Rietumsahārā. ANO Drošības Padomes dokuments Nr. S/2018/277. Skatīt 65. — 73. punktu.

¹² ES un Marokas Asociācijas padomes Lēmums Nr. 1/2006 par Cilvēktiesību, demokrātizācijas un pārvaldības apakškomitejas izveidi (OV L 276, 7.10.2006., 73. lpp.).

Iepriekš minētajās sanāksmēs tika pieminēts progress dažādu individuālo un kolektīvo tiesību reformu īstenošanā, kā arī Savienības finansētās programmas cilvēktiesību un pārvaldības jomā. Šajā sakarā tika skarti arī jautājumi par iespējamiem cilvēktiesību pārkāpumu gadījumiem, kas ir īpaši svarīgs punkts Rietumsahāras sakarā.

Politiskā dialoga ietvaros Eiropas Savienība regulāri uzsver, cik būtiska ir tiesiskuma ievērošana, jo īpaši tieslietu jomā. Papildus šim dialogam Eiropas Savienība sniedz ievērojamu atbalstu Marokas tiesu sistēmas reformai, kuras mērķis ir uzlabot tiesu iestāžu pieejamību, nodrošināt publisko tiesību un brīvību labāku tiesisko aizsardzību, kā arī padarīt tiesu sistēmu efektīvāku. Šis politiskais un tehniskais iestāžu dialogs iet roku rokā ar dialogu ar pilsonisko sabiedrību.

Eiropas Savienības delegācija Marokā uztur biežus kontaktus ar Nacionālo cilvēktiesību padomi. Šai neatkarīgajai institūcijai ir svarīga loma cilvēktiesību stāvokļa uzraudzībā Marokā, jo īpaši, izmantojot tās reģionālās komisijas Rietumsahārā. Eiropas Savienība atbalsta Nacionālo cilvēktiesību padomi, izmantojot programmu, kas paredzēta padomes (tostarp arī reģionālo komisiju Dahlā un Ajūnā) institucionālo spēju stiprināšanai.

ES arī uztur regulārus kontaktus ar citām iestādēm, jo īpaši ar starptautiskajām organizācijām un trešām valstīm ar klātbūtni Rietumsahārā, kuras sniedz sīku informāciju par situāciju valstī. Turklāt ES delegācija devās uz Rietumsahāru 2015. gadā, pirms pārtraukuma divpusējās attiecībās.

Visbeidzot, Eiropas Savienība iepazīstas ar to ANO aģentūru ziņojumiem, kuras atbild par cilvēktiesību ievērošanu un ir apmeklējušas Rietumsahāru, tostarp ANO augstais komisārs cilvēktiesību jautājumos un ANO īpašais referents jautājumā par spīdzināšanu.

2.3 Asociācijas nolīguma 1. un 4. protokola grozīšanas ietekme uz cilvēktiesību situāciju Rietumsahārā

ES un Marokas asociācijas nolīguma 1. un 4. protokola grozīšana veicinās ekonomikas attīstību, uzlabojot piekļuvi Eiropas tirgum un stimulējot ārvalstu investīcijas Rietumsahārā, tādējādi veicinot tādu sociālo un ekonomisko tiesību attīstību kā, piemēram, piekļuvi nodarbinātībai un sociālajiem pabalstiem. Ilgtermiņā ekonomikas atvēršana pasaulei un plašāka tirdzniecība un cita veida apmaiņa, kas notiks saistībā ar pārmaiņām, varētu veicināt sociāli ekonomisko un kultūras izaugsmi, kas palīdzēs paplašināt un konsolidēt vidusšķiru un veicināt sociālo mobilitāti. Privātās darbības un uzņēmējdarbības brīvības veicināšana varētu mazināt atkarību no centrālās valdības; šī atkarība ilgtermiņā var apdraudēt teritorijas sociālpolitisko attīstību.

Eiropas Savienības un Marokas attiecību pasliktināšanās pēc Tiesas 2015. gada 10. decembrī pieņemtā sprieduma (lieta T-512/12) apgrūtināja regulāra dialoga uzturēšanu par cilvēktiesībām, tomēr pastiprināta sadarbība saistībā ar līgumisko attiecību normalizēšanos palīdzēs atjaunot regulāro dialogu. Šajā sakarā pamata noteikumi, uz kuriem balstās grozījumi protokolos (asociācijas nolīguma 2. pants garantē demokrātijas principus un pamattiesības), atvieglos uzraudzību pār cilvēktiesību ievērošanu Rietumsahārā, jo īpaši attiecībā uz sociāli ekonomiskajiem aspektiem. Turklāt pastāvīga mehānisma izveide regulārai informācijas apmaiņai par dabas resursu ilgtspējīgu izmantošanu saskaņā ar nolīguma grozījumiem arī atbalstīs sociāli taisnīgāku izaugsmes dividenžu sadali. Tas atvieglos mērķtiecīgāku

sadarbības projektu īstenošanu par labu tiem iedzīvotājiem, kuri gūst vismazāk labuma no grozītā nolīguma (piemēram, nomadiem).

Kopumā jāpieņem, ka no tarifa preferenču attiecināšanas uz Rietumsahāras izstrādājumiem sagaidāmā ietekme uz cilvēktiesībām minētajā teritorijā varētu būt līdzīga ietekmei, kāda uz cilvēktiesību ievērošanu Marokā ir ES un Marokas asociācijas nolīgumam. Veicinot noteikumu konvergenci ar ES standartiem dažādās jomās, nolīgumam būs netieša pozitīva ietekme uz tādām jomām kā darba apstākļi (tostarp drošība), darba tiesību akti (tostarp bērnu nodarbinātības izskaušana), fitosanitārie pasākumi un patērētāju aizsardzība.

3 RIETUMSAHĀRAS EKONOMIKA – ATTIECĪGO IEDZĪVOTĀJU EKONOMISKIE IEGUVUMI

3.1 Vispārējs pārskats par Rietumsahāras ekonomiku un nepieciešamību to dažādot

Rietumsahārai, kuras teritorija aizņem 266 000 km² lielu platību, ko veido pārsvarā tuksneši, un kurā ir aptuveni 584 000 iedzīvotāju, ir raksturīga vēsturiska attīstības atpalicība, turklāt ilgus gadus tā nav bijusi iekļauta starptautiskajās ekonomikas un tirdzniecības plūsmās¹³.

Saskaņā ar pieejamo informāciju Rietumsahāra ir neliela tirgus ekonomika, kas galvenokārt balstās uz zveju un zivsaimniecības produktu pārstrādi, fosfāta ieguvu, lauksaimniecību (īpaši agrīnas ražas augļiem un dārzeņiem un nomadu lopkopjiem), tirdzniecību un amatniecību. Citas nozares, piemēram, tūrisms un atjaunojamo energoresursu enerģijas nozare, ir attīstības sākumstadijā.

Saskaņā ar attīstības modeli, kura pamatā ir ciešas saiknes starp centru un perifēriju, Marokas valdība ir galvenā Rietumsahāras ekonomikas attīstības politikas virzītāja, un tai ir būtiska loma nodarbinātībā, infrastruktūrā un sociālajā pārdalē šajā teritorijā. Centrālās valdības vadošās lomas pastiprināšanās pēdējo desmit gadu laikā Rietumsahārai ir ļāvusi zināmā mērā panākt attīstītākos reģionus Marokā. Saskaņā ar Marokas Ekonomikas un finanšu ministrijas Pētījumu un finanšu prognožu departamenta informāciju laikā no 2007. līdz 2014. gadam izaugsme Dahlas-Vādī ed Dehabas un Ajūnas-Sakijas el Hamras reģionā pārsniedza valsts izaugsmes rādītājus attiecīgi par 4,9 procentpunktiem 2011.–2014. gadā un par 5,6 procentpunktiem 2007.–2010. gadā. Ministrija arī skaidro, ka tas ir saistīts ar publiskajiem ieguldījumiem dienvidu reģionos, lai tos padarītu par valsts līmenī konkurētspējīgiem¹⁴.

Ekonomikas, sociālo un vides lietu padomes 2013. gada marta ziņojumā¹⁵ arī teikts, ka “triju dienvidu reģionu IKP 2010. gadā bija 21,7 miljardi dirhamu jeb 3,5 % no gadā saražotās nacionālās bagātības.” Tajā arī pieminēts, ka, “lai gan bez darba [saskaņā ar Augstās Plānošanas komisijas aptauju 2007.–2011. gadā] ir 15,2 % ekonomiski aktīvo iedzīvotāju

¹³ <http://www.un.org/en/decolonization/pdf/Western-Sahara2017.pdf> (skatīts 23.4.2018.)

¹⁴ Pētījumu un finanšu prognožu departaments. Pētījumi, 2017. gada jūnijs: Reģionu ekonomiskās izaugsmes profils (skatīts 23.4.2018.).

https://www.finances.gov.ma/depf/SitePages/publications/en_catalogue/etudes/2017/croissance_des_regions.pdf.

¹⁵ Ekonomikas, sociālo un vides lietu padome — Reģionālās attīstības modelis dienvidu provincēm — Novērtējums par pamata cilvēktiesību ievērošanu dienvidu provincēs (skatīts 23.4.2018.) <http://www.cese.ma/Documents/PDF/Web%20Rapport%20Effectivite%20des%20droits%20VF%2011042013.pdf>.

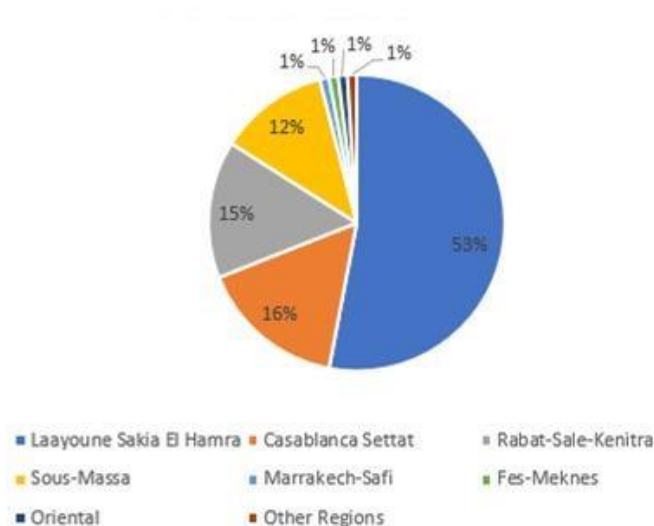
pretstatā 8,9 % valsts līmenī (no kuriem 35,1 % ir sievietes pretstatā 10,2 % valsts līmenī), Ajūnas un Dahlas reģioni ir to valsts reģionu vidū, kuros valda vismazākā nabadzība (ar nabadzības līmeni attiecīgi 2,2 % un 2,6 % pretstatā 8,9 % valsts līmenī).” Visbeidzot, šajā ziņojumā norādīts, ka “privātais sektors ir vājš”, savukārt “valsts, balstoties uz valsts varas funkcijām un publiskiem ieguldījumiem, administratīvajiem izdevumiem un sociālo pabalstu izmaksu, ir bijusi šo pārmaiņu virzītājspēks”.

Līdz pat šai dienai Rietumsahārā nav atrasts neviens komerciāli dzīvotspējīgs naftas ieguves avots, un, lai gan izpētes darbību intensitāte ir kritusies, tomēr atsevišķas izpētes darbības joprojām turpinās. Ņemot vērā Rietumsahāras vietējā tirgus nelielo izmēru un ražoto izstrādājumu ļoti ierobežoto klāstu, galvenais uzdevums ir dažādot reģiona ekonomiku, attīstot citas nozares, kas rada darbvietas un ienākumus reģionam un tā iedzīvotājiem, un tas ir būtiski, lai izbeigtu teritorijas komerciālo izolāciju.

Ekonomikas dažādošana, padarot to atvērtāku pasaulei, ir vēl jo svarīgāka, ņemot vērā vispārējo ekonomisko stagnāciju Magrebas reģionā, kas cieš no ļoti vājas starpreģionālās tirdzniecības, pārrobežu sadarbības trūkuma un tā, ka dažas robežas ir ilgstoši slēgtas.

Marokas valdība 2015. gada novembrī paziņoja par virkni investīciju ar mērķi dažādot darbību, savukārt Marokas Vispārējā uzņēmumu konfederācija 2015. gada martā plānoja reģionā ieguldīt 609 miljonus dolāru. Saskaņā ar datiem, ko Marokas Nacionālā investīciju komisija paziņoja 2018. gada janvāra sanāksmē ar premjerministru, valdības investīciju plānošanā 2018. gadam galvenā uzmanība būs pievērsta Rietumsahārai, ieguldot gandrīz 1,5 miljardus euro un plānojot radīt apmēram 3000 darbvietu.

Valdības investīcijas 2018. gadā

Tomēr Marokas īstenotie un plānotie ieguldījumi teritorijā spēcīgi kontrastē ar starptautisko investīciju samazinājumu un nogaidošo attieksmi, kas, šķiet, kavē attīstību.

Galvenais arguments, ko min oponenti, kas pretojas asociācijas nolīguma attiecināšanai uz Rietumsahāru, ir tas, ka Maroka vairākkārtīgi palielinās strukturālos ieguldījumus teritorijā ar politisku mērķi anektēt to, mainot teritorijas identitāti. Tie apgalvo, ka Maroka šajā nolūkā

īstenojot vispārēju administratīvo un ekonomisko politiku¹⁶. Šajā sakarā jānorāda, ka *Front Polisario* Marokas kontrolētās Rietumsahāras dabas resursu izmantošanu kvalificē kā “tautsaimniecības vājināšanu, kuras mērķis ir izmainīt Rietumsahāras tautas sabiedrības struktūru”¹⁷.

Tāpat attiecībā uz iedzīvotājiem tiek apgalvots, ka Maroka ir īstenojusi iedzīvotāju izvietojuma politiku, ar dažādu stimulu palīdzību Rietumsahārā izvietojot iedzīvotājus no Marokas. Tādējādi kopš 1975. gada tūkstošiem marokāņu esot apmetušies uz dzīvi Rietumsahārā, rezultātā sahravi tautu padarot par minoritāti viņu pašu zemē. Šo iedzīvotāju iekļaušana vai neiekļaušana jēdzienos “Rietumsahāras tauta” vai “vietējie iedzīvotāji”, protams, būtiski ietekmētu gaidāmo referendumu par teritorijas statusu¹⁸.

Faktiski pirmais arguments neattiecas uz šā ziņojuma priekšmetu: tas attiecas uz vienu vispārējās politikas aspektu, nevis tieši uz ES un Marokas asociācijas nolīgumā paredzēto tarifa preferenču attiecināšanu uz Rietumsahāras izstrādājumiem. Ir skaidrs, ka jebkurai ražošanas darbībai ir nepieciešami dabas resursi; tomēr tas nenozīmē, ka *a priori* būtu jāizslēdz visas saimnieciskās darbības, jo pretējā gadījumā ekonomikas izaugsme nav iespējama. 2018. gada februārī veiktajā apspriešanā ar Rietumsahāras uzņēmējiem vairākas aptaujātās personas apgalvoja, ka iedzīvotājiem ir tiesības uz attīstību un ka nav saprātīgi izvirzīt ANO strīda risinājumu kā priekšnosacījumu teritorijas attīstībai. Šāda pieeja praksē pārtrauktu visas darbības Rietumsahāras teritorijā un būtu pielīdzināma sankcijām pret vietējiem iedzīvotājiem.

Attiecībā uz otro argumentu ir taisnība, ka, strīdam nonākot strupceļā, Marokas iedzīvotāji ir sajaukušies ar Rietumsahāras pirmiedzīvotājiem, kas gluži dabiski ir mainījis teritorijas iedzīvotāju sastāvu. Tomēr tas neļauj izdarīt secinājumus par to, kuri iedzīvotāji faktiski varētu piedalīties referendumā par teritorijas statusu. Turklāt, ja nevar noliegt, ka ievērojama sahravi iedzīvotāju daļa dzīvo ārpus Rietumsahāras teritorijas¹⁹, tikpat nenoliedzami ir tas, ka ievērojama daļa šo iedzīvotāju dzīvo šajā teritorijā. Šiem iedzīvotājiem ir tiesības prasīt, lai tiem ļauj piedalīties ekonomiskās attīstības procesā.

Ņemot vērā mazo iedzīvotāju skaitu, teritorijas ekonomikas izaugsmes modelis lielā mērā ir balstīts uz ierobežota izstrādājumu skaita eksportu. Lai novērtētu nolīguma sniegtās priekšrocības attiecīgajiem iedzīvotājiem, būtu sīkāk jāanalizē ierosinātā nolīguma ietekme uz Rietumsahāras izcelsmes izstrādājumu pašreizējām un potenciālajām galvenajām eksporta nozarēm.

3.2 Galveno eksporta nozaru potenciālie ieguvumi

3.2.1 Lauksaimniecības nozare

3.2.1.1 Ievads

Ņemot vērā Rietumsahāras reģiona topogrāfiju, lauksaimnieciskā ražošana notiek vien dažās

¹⁶ Skatīt konkrēti ziņojumu, ko *Front Polisario* sagatavoja lietā T-512/12: “Rietumsahāras statuss un ekonomiskā ekspluatācija — *Front Polisario* pasūtīts pētījums, 2012. gada maijs”.

¹⁷ Skatīt 242. punktu spriedumā lietā T-512/12.

¹⁸ Skatīt valsts tiesvedību, kuras rezultātā ierosināta lieta C-266/16: *Second Witness Statement of John Gurr*.

¹⁹ Ņemot vērā to, ka nav pieejami tautas skaitīšanas dati bēgļu nometnēs Tindūfā (Alžīrija), šo iedzīvotāju daļu nevar izteikt skaitļos. Saskaņā ar informāciju no dažādiem avotiem šī iedzīvotāju daļa svārstās no 20 % (saskaņā ar Marokas politiku atbalstošo sahravi sniegto informāciju) līdz 50 % (saskaņā ar *Front Polisario* sniegto informāciju) no kopējā iedzīvotāju skaita.

nozārēs. Tā kā reģions ir tuksnešains, galvenās darbības ir vērstas uz lopkopību (galvenokārt kamieļi, kazas un aitas), ko veicina savvaļas ganību attīstība un vietējais pieprasījums pēc dzīvnieku izcelsmes produktiem. Jāpiebilst, ka dzīvnieku izcelsmes produkti no Rietumsahāras vēl neatbilst ES sanitārajiem standartiem, kas tos ļautu importēt ES tirgū, tādēļ šie produkti netiek eksportēti uz Eiropas Savienību²⁰.

Turklāt Dahlas apgabalā valda mērens klimats (18–25 °C visa gada garumā), pastāvīgi spīd saule un ūdens ir nedaudz sēru saturošs; visi šie faktori pozitīvi ietekmē bezaugšnes siltumnīcu kultūru audzēšanu, kam ir augsta pievienotā vērtība un kas ienākas nedaudz pirms Marokas produkcijas nogatavošanās sezonas²¹.

Saskaņā ar Marokas sniegto informāciju 2016. gadā reģionā darbojās 6847 lauku saimniecības (visas darbības un izstrādājumi kopā). Lauksaimnieciskā darbība, šķiet, ir nozīmīgs nodarbinātības avots, nodrošinot 35 000 darbvietaš reģionā, kurā ir 584 000 iedzīvotāju un bezdarba līmenis ir aptuveni 15 %, kas ir krietni virs valsts vidējā rādītāja (9 %).

3.2.1.2 Lauksaimnieciskā ražošana, tirdzniecība ar Eiropas Savienību un sociāli ekonomiskā ietekme

Agrīnas ražas augļi un dārzeņi ir viena no galvenajām Rietumsahāras eksporta precēm uz Eiropas Savienību. Saskaņā ar Komisijas dienestiem sniegto informāciju 2016. gadā **no aptuveni 900 hektāru²² platībā audzētām agrīnas ražas kultūrām tika iegūtas aptuveni 64 000 tonnas ražas**. Pamatojoties uz pieejamajiem datiem, runa ir par produktiem ar augstu pievienoto vērtību, no kuriem 78 % ir tomāti (50 000 tonnu dažādu veidu un šķirņu) un 22 % — melones (14 000 tonnu). Šī produkcija paredzēta eksportēšanai uz Eiropas Savienību, Krieviju, Āfrikas valstīm, kā arī vietējam tirgum. Tā kā novākto ražu pēcāk nogādā uz šķirošanas un iepakšanas stacijām Agādīras reģionā, ir grūti precīzi noteikt galamērķa tirgu, uz kuru minētos produktus eksportē, bet tiek pieņemts, ka Rietumsahārā ražotie augļi un dārzeņi tiek eksportēti arī uz Eiropas Savienību, kas ir ienesīgs tirgus.

Saskaņā ar ES un Marokas asociācijas nolīgumu Marokas lauksaimniecības produktiem piemēro preferenciālus nosacījumus piekļuvei Savienības tirgum. Šo nosacījumu rezultātā vairums izstrādājumu²³ ir atbrīvoti no muitas nodokļiem, turklāt nenosakot apjoma ierobežojumus; bet dažiem augļiem un dārzeņiem piemēro īpašus noteikumus, un tiem var arī noteikt apjoma ierobežojumus (tarifa kvotas).

²⁰ 2018. gada februārī veiktās apspriešanās laikā tika konstatēts, ka Rietumsahārā ir īpaši izplatīta lopkopība, jo īpaši kamieļu audzēšana. Vairāki aptaujātie apgalvoja, ka sahravi tradicionāli ir klejotāji lopkopji un labprāt pievēršas šai saimnieciskajai darbībai. Tas nozīmē, ka ierobežots pētījums, kurā novērtēta nolīguma tiešā ietekme, neļauj pilnībā izprast Rietumsahāras sabiedrības kompleksu būtību.

²¹ Lai Rietumsahāras lauksaimniecisko ražošanu ievietotu plašākā kontekstā, jānorāda, ka Marokā ir spēcīgas lauksaimniecības tradīcijas. 2016. gadā lauksaimniecības piensums ekonomikā tika lēsts apmēram 12 % apmērā no visas valsts IKP. Lauksaimniecībā izmantotā zeme (LIZ) ir 8,7 miljoni hektāru, no kuriem 52 % tiek izmantoti labības audzēšanai un 3 % — agrīnas ražas kultūrām. Galvenā lauksaimniecības produktu kategorija, ko Maroka eksportē uz ES, ir dārzeņi (951 miljons euro 2016. gadā), kam seko augļi, kas nav citrusaugļi (347 miljoni euro), un citrusaugļi (175 miljoni euro). Lauksaimniecībā valsts mērogā ir nodarbināti 39 % ekonomiski aktīvo iedzīvotāju; lauku apvidos šis skaitlis var būt divtik liels.

²² Platība, ko izmanto agrīnas ražas augļu un dārzeņu audzēšanai Rietumsahārā, ir mazāka nekā 0,4 % no kopējās šim nolūkam atvēlētās platības Marokā.

²³ Nekādi atvieglojumi netiek piemēroti “cukuram” (produkti, uz kuriem attiecas KN kodi 1701 un 1702, izņemot atsevišķas tarifa apakšpozīcijas).

Pamatojoties uz datiem, kas bija pieejami par 2016. gadu, un pieņemot, ka visas Rietumsahārā audzētās kultūras tiek eksportētas uz ES, asociācijas nolīgumā paredzēto preferenču piemērošana **14 000 tonnām meloņu nozīmētu aptuveni 1,3 miljonu euro muitas nodokļa ietaupījumu. Attiecībā uz tomātiem**, ja preferences piešķirtu attiecībā uz visu ražošanas apjomu (50 000 tonnām), **muitas nodokļu ietaupījums būtu aptuveni 5,3 miljoni euro apmērā**, ja vien netiktu piemēroti īpaši nodokļi²⁴. Jāatzīmē, ka uz eksportēto tomātu apjomu tiktu attiecinātas nolīgumā paredzētās tarifa preferences un tie līdz ar to tiktu iekļauti Marokai piešķirtajās kvotās. Apjoma ziņā tomātu un meloņu eksports būtu bijis attiecīgi 12,7 % un 31,09 % no kopējā eksportētā apjoma 2016. gadā. Kopumā 2016. gadā no Marokas Savienībā tika importēti 1,2 miljardi tonnu augļu un dārzeņu 1,4 miljardu euro vērtībā.

No sociāli ekonomiskā viedokļa agrīnas ražas kultūru ražošana ir svarīgs nodarbinātības avots. Bieži vien siltumnīcās un bez augsnes audzētu agrīnas ražas kultūru ar augstu pievienoto vērtību ražošana ir ļoti darbietilpīga. 2016. gadā tā nodrošināja **apmēram 14 000 tiešo darbvieta** (vidēji 15 strādnieku uz hektāru). Tie ir aptuveni 40 % no visām reģiona lauksaimniecības darbvietām.

Ir izskanējuši apgalvojumi, ka šī darbība nerada labumu vietējiem iedzīvotājiem. Šis arguments tika jo īpaši minēts valsts tiesvedībā, kuras rezultātā tika ierosināta lieta C-266/16 un kurā tika norādīts, ka 2008. gadā lauksaimniecības nozarē Dahlas reģionā uz 10 mēnešu līguma pamata bija nodarbināti 4000 sezonas strādnieku no Marokas, kuri pēc ražas novākšanas atgriezās Marokā, un apmēram 200 pastāvīgo strādnieku. Saskaņā ar *Western Sahara Resource Watch* sniegto informāciju Maroka izmanto lauksaimniecības nozari savu iedzīvotāju izmitināšanai Rietumsahāras teritorijā, un šī prakse arvien attīstās.

Šajā sakarībā jāpiebilst, ka Maroka attiecībā uz agrīno kultūru audzēšanas nozari nav sniegusi datus par darbvieta sadalījumu starp sahravi un citiem darbiniekiem. Par šo jautājumu ir notikušas pārrunas ar Marokas iestādēm, kuras apgalvoja, ka statistikas apkopošana, pamatojoties uz “etnisko piederību”, būtu pretrunā Marokā valdošajiem nediskriminācijas principiem. Tomēr, organizējot apspriešanos 2018. gada februārī, aptaujātās personas, no kurām vairums apgalvoja esam sahravi, norādīja, ka nozares attīstība sniedz labumu vietējiem iedzīvotājiem (proti, sahravi). Ir arī jāpiezīmē, ka visi ievēlētie pārstāvji (parlamentārieši, reģionu vadītāji) un vietējie ekonomikas dalībnieki (tostarp tirdzniecības, lauksaimniecības un zivsaimniecības kameras priekšsēdētāji), kuri piedalījās apspriešanās, apgalvoja, ka viņi ir sahravi ar izcelsmi šajā reģionā. Šeit jāatgādina, ka Savienībai nav pilnvaru veikt izmeklēšanu ārpus Savienības valstī, lai noskaidrotu, vai konkrētā darbības nozarē nodarbinātās personas ir konkrētas iedzīvotāju grupas daļa²⁵.

²⁴ Šā aprēķina vajadzībām meloņu vienības cena 2016. gadam tika noteikta 1066 euro par tonnu (importētas 45 miljoni tonnas meloņu ar muitas vērtību 48 miljoni euro), ar parasto muitas nodokli (Savienības muitas nodoklis, piemērojot vislielākās labvēlības tarifu) 8,8 % apmērā. Tomātiem vienības cena tika noteikta 1059 euro par tonnu (importētas 417,14 miljoni tonnas ar muitas vērtību 393,75 miljoni euro), ar parasto muitas nodokli no 8,8 līdz 14,4 % atkarībā no perioda, ņemot vērā, ka aptuveni 80 % eksporta notiek no novembra sākuma līdz aprīļa beigām (proti, tam piemēro 8,8 % nodokli).

²⁵ Tās pašas pārsūdzības ietvaros tika norādīts, ka 2010. gadā Marokas lauksaimniecības nozarē Rietumsahārā bija nodarbināti 6480 darbinieki. Saskaņā ar Marokas lauksaimniecības ministrijas informāciju līdz 2020. gadam šis skaitlis trīskāršosies; 2020. gadā plānots kultivēt 2000 hektārus zemes, un plānots, ka tajā pašā gadā eksportam paredzētā produkcija būs 160 000 tonnu. Tās pašas lietas ietvaros tika apgalvots, ka tiek eksportēti 95 % saražoto lauksaimniecības produktu, tostarp tomāti, melones un gurķi, bet līdzekļi, kas iegūti, izmantojot preferenciālo režīmu, netiek investēti infrastruktūrā, kas sniegtu labumu sahravi tautai [skatīt valsts tiesvedību, kuras rezultātā ierosināta lieta C-266/16: *Second Witness Statement of John Gurr* – C-74.-75. lpp.]. Šeit ir svarīgi norādīt, ka tāds novērtējums par nolīguma labvēlīgumu konkrētai iedzīvotāju grupai, kas balstās tikai uz to, vai visa peļņa no pārdotajiem izstrādājumiem tiek atdota attiecīgajai iedzīvotāju grupai, būtu ļoti ierobežojošs.

3.2.1.3 Resursu izmantošana

Lauksaimniecības darbības ir saistītas ar dabas resursu — jo īpaši augsnes un ūdens — izmantošanu. Ņemot vērā teritorijas īpatnības un mazo nokrišņu daudzumu, Rietumsahārā ūdens ir galvenais ierobežojošais faktors. Pētījumi liecina par gruntsūdeņu klātbūtni Sahāras reģionā, lai gan ir grūti noteikt precīzus apmērus un krājumu atjaunošanās spējas.

Saskaņā ar Marokas rīcībā esošo informāciju gruntsūdeņi atrodami lielā platībā (90 000 km²), ir dziļi (līdz 1 800 m), un to pastāvīgās rezerves ir aptuveni trīs miljardi kubikmetru. Marokas iekšlietu ministrijas vietējo pašvaldību departamenta sagatavotajā Dahlas-Vādī ed Dehabas vispārīgajā monogrāfijā ir norādīts uz “sedimentācijas baseinu (sauktu Ajūnas-Dahlas baseinu), kas atrodas ieplakas rietumu daļā pie Atlantijas okeāna un kura platība kontinentā ir aptuveni 110 000 km². Tajā ir samērā daudz plašu pazemes ūdens rezervuāru, bet tie nav pietiekami izpētīti un ir ļoti atšķirīgi no dziļuma, litoloģijas, produktivitātes un ūdens kvalitātes viedokļa. Hidroģeoloģiskā ziņā pirmās pazīmes tomēr liecina, ka baseinam ir vairāku slāņu gruntsūdeņi ar lielu, bet neatjaunojamu ūdens potenciālu.”

Līdz šim apūdeņošanas ūdens agrīnas ražas kultūru audzēšanai ir iegūts no gruntsūdeņiem (gruntsūdeņus izmanto arī dzeramā ūdens ieguvei). Saskaņā ar Marokas sniegto informāciju pašlaik lauksaimniecībai tiek izmantoti mazāk nekā 3 miljoni m³ ūdens jeb aptuveni 0,1 % no pieejamā apjoma. *Western Sahara Resource Watch* apgalvo, ka Rietumsahāras pazemes ūdens krājumi teritorijas agrorūpniecības nozarē, jo īpaši Dahlā, pašlaik tiek izmantoti pārmērīgi. Marokas iestādes ir informētas par šīm problēmām un ir veikušas korektīvus pasākumus. Patiesībā līdzīgas piezīmes ir izteikušas arī vairākas Marokas iestādes, uzsverot, ka “dažu eksportam paredzēto kultūru (piemēram, melones vai tomāti) intensīvās lauksaimniecības prakse ir īpaši kaitīga, ņemot vērā to, ka apūdeņošanai reģionā izmanto fosilos gruntsūdeņus, kuru potenciāls līdz šim nav skaidri novērtēts”²⁶. 2013. gadā Marokas Augstā Plānošanas komisija arī puda viedokli par gruntsūdeņu izmantošanu, apgalvojot, ka “dienviņu reģionos nepietiekami tiek ņemti vērā ar vidi saistīti ierobežojumi. Lai gan valdības iespējas pārraudzīt un novērst piekrastes piesārņojuma riskus uzlabojas, tās tomēr joprojām ir ierobežotas. Ūdens resursu pārmērīga sūkņēšana ir nopietns drauds.”²⁷ Tā paša ziņojuma 26. lappusē rakstīts: “dažu eksportam paredzēto kultūru (piemēram, melones vai tomāti) intensīvās lauksaimniecības prakse ir īpaši kaitīga, ņemot vērā to, ka apūdeņošanai reģionā izmanto fosilos gruntsūdeņus, kuru potenciāls līdz šim nav skaidri novērtēts”.

Jautājums par gruntsūdeņu precīzu apjomu un īpašībām paliek atklāts, tāpat kā vēl nav zināms, kādā mērā to izmantošana varētu tos noplicināt, tādējādi atstājot negatīvu ietekmi uz Rietumsahāras dabas resursiem.

Tomēr, lai optimāli izmantotu šobrīd no gruntsūdeņiem iegūto ūdeni, agrīnas ražas kultūru ražošanai ir izveidotas lokalizētas apūdeņošanas sistēmas (pilienvēda apūdeņošanas

Drīzāk būtu jāpārbauda, vai attiecīgā iedzīvotāju grupa vispār saņem labumu un netiek diskriminēta darba meklējumos. Kā minēts jau iepriekš, no 2018. gadā īstenotās apspriešanās izriet, ka pašlaik nav faktu, kas liecinātu par diskrimināciju darbā pieņemšanas procesā. To apstiprināja vairākas personas, tostarp sahravi, kuras piedalījās apspriešanās.

²⁶ Skatīt Marokas iekšlietu ministrijas vietējo pašvaldību departamenta sagatavoto Dahlas-Vādī ed Dehabas vispārīgo monogrāfiju, 2015. g., 25.–26. lpp.

²⁷ <http://www.cese.ma/Documents/PDF/Web%20Rapport%20Effectivite%20des%20droits%20VF%2011042013.pdf> (skatīts 23.4.2018.).

sistēmas). Turklāt jau vairākus gadus Marokas iestādes izstrādā pasākumus, lai ierobežotu ūdens patēriņu un uzlabotu lietotāju informētību ar “gruntsūdeņu līgumu” palīdzību (līgums Rietumsahārai pašlaik ir izstrādes stadijā).

Iestādes ir arī publicējušas uzaicinājumu iesniegt projektus jūras ūdens atsāļošanas iekārtu uzstādīšanai, galvenokārt, lai nodrošinātu dzeramo ūdeni, kā arī apūdeņošanas ūdeni Dahlā un Bū Džeidūrā. Saskaņā ar grafiku Dahlas iekārta sāks darboties 2020. gadā. Publiskā un privātā sektora partnerības īstenota apūdeņošanas projekta ietvaros šāda infrastruktūra ļaus palielināt audzēšanas platības līdz 5 000 hektāriem. Šo investīciju faktiskā īstenošana un grafiks vēl jāapstiprina.

3.2.1.4 Nākotnes perspektīvas

Marokas “zaļajā plānā” (MZP), kas tālāk ir attīstījies kā reģionālais lauksaimniecības plāns (RLP), ir paredzēts platības palielinājums (no 900 ha līdz 5000 ha), kura rezultātā izaudzēto agrīnas ražas augļu un dārzeņu apjoms varētu palielināties līdz pat 500 000 tonnu. Ja tas tā būs, platības un produkcijas apjoma palielinājuma rezultātā varētu tikt izveidoti 60 000 jaunu darbvieta (šis skaitlis ir atkarīgs no ražošanas metodēm un audzēto produktu iespējamās dažādošanas), kuras paliks reģionā, radot tajā ienākumus. Šādai produkcijai ar augstu pievienoto vērtību varētu būt lielas eksporta iespējas. Lai šī darbība būtu ilgtspējīga, ir skaidrs, ka tās attīstībā būs jāņem vērā dabas resursu un it īpaši ūdens resursu atbildīgā izmantošana.

Darbvieta skaits un attiecīgie ieguvumi varētu palielināties arī tad, ja dzīvnieku izcelsmes produkti atbilstēs vajadzīgajiem sanitārajiem kritērijiem, kuru izpilde nodrošina piekļuvi Savienības tirgum. Tomēr patlaban ir grūti precīzi paredzēt, kādu ekonomisko un sociālo ietekmi radīs šāda veida produktu eksports.

Kopumā ņemot, protams, nav iespējams apgalvot, ka pirmiedzīvotāji sistemātiski un tieši baudīs šādas izaugsmes radītos ekonomiskos labumus. Atliek tikai pieņemt, ka pozitīvā ietekme vismaz netieši atspoguļosies uz pirmiedzīvotājiem. Apspriešanās, kas notika 2018. gada februārī, aptaujātie uzsvēra lauksaimniecības nozares nozīmi reģiona attīstībā un norādīja, ka tarifa preferences nepiešķiršana varētu nozīmēt lauksaimniecības attīstības apstāšanos šajā teritorijā.

3.2.1.5 Secinājums

Rietumsahārā ražo lauksaimniecības produktus, galvenokārt agrīnas ražas augļus un dārzeņus (tomātus un melones), un šiem produktiem ir tirgus Eiropas Savienībā. Šīs produkcijas aplēstais apjoms ir 64 000 tonnu, un tās ražošanā ir iesaistīti apmēram 14 000 tiešo darbvieta. Tās importa vērtība ir aptuveni 65 miljoni EUR. Ja tarifa preferences netiktu piešķirtas, tad par attiecīgo produktu eksportu būtu jāsamaksā muitas nodoklis 6,6 miljonu EUR apmērā.

Šie ekonomikas ieguvumi varētu būt lielāki, ja patlaban izskatīšanā esošo projektu ietvaros Rietumsahāra attīstītu vairāk savu ražošanu un eksportu uz Eiropas Savienību. Tas ietekmētu arī darbvieta skaitu, kas saskaņā ar dažām prognozēm varētu piekārtoties.

Kaut arī lauksaimnieciskā ražošana ietekmē ūdens resursus, šī ietekme tiek koriģēta ar dažādiem pasākumiem. Kopumā ņemot, šķiet, ka, no vienas puses, patlaban ir maz citu ticamu alternatīvu attiecīgās teritorijas ekonomiskajai attīstībai, un, no otras puses, trūkumi, kas izriet no ūdens resursu izmantošanas, tiek kompensēti ar pozitīvu ekonomisko ietekmi uz

Rietumsahāru.

3.2.2 Zivsaimniecības izstrādājumu nozare

3.2.2.1 Ievads

Pirms tiek sīki aprakstīta Rietumsahāras zivsaimniecības nozare, jāatgādina, ka šā ziņojuma mērķis ir izvērtēt, kā nolīgums ietekmēs ilgtspējīgu attīstību un jo īpaši ko iegūs vietējie iedzīvotāji, kā arī noskaidrot, kā dabas resursu izmantošana ietekmēs attiecīgās teritorijas. Tas nozīmē, ka ir jāanalizē nolīguma iespējamā ietekme uz eksportu, kas veikts no attiecīgās teritorijas uz Savienību. Šajā sakarā attiecīgo izstrādājumu izcelsmes noteikšana ir būtiska. Jūras zivsaimniecības izstrādājumi, kas nozvejoti ārpus teritoriālajiem ūdeņiem (12 jūras jūdzes), iegūst tā kuģa izcelsmi, no kura tie nozvejoti. Nosacījumi par zivsaimniecības izstrādājumu izcelsmi, kas izklāstīti asociācijas nolīguma 4. protokola 5. pantā, paredz, ka izstrādājumi, kurus nozvejojuši vienai no asociācijas nolīguma pusēm piederošie kuģi, tiek uzskatīti par preferenciālās izcelsmes izstrādājumiem.

Ārpus teritoriālajiem ūdeņiem nozvegotās zivis preferenciālo izcelsmi iegūst, pamatojoties uz kritērijiem, kuri attiecas uz īpašumtiesībām uz kuģi, kuģa karogu, apkalpi un reģistrāciju (asociācijas nolīguma 4. protokolā noteiktie kritēriji). Tāpēc, ņemot vērā to, ka Rietumsahāras karoga zvejas flote vienkārši nepastāv, nozvegotās zivis nekad neiegūst Rietumsahāras preferenciālo izcelsmi (izņemot zivis, kas nozvejotas teritoriālajos ūdeņos). Pārstrādāts izstrādājums tikai pārstrādes posmā var kļūt par Rietumsahāras izcelsmes izstrādājumu un izcelsmes kumulācijas²⁸ ceļā saņemt tarifa preferences.

Tāpēc, lai novērtētu nolīguma ietekmi, pētījumā galvenā uzmanība jāvērs uz zivsaimniecības izstrādājumu pārstrādes darbībām Rietumsahāras teritorijā un uz ietekmi, kāda preferenču piešķiršanai vai atteikšanai būs uz šo ražošanu. Šajos jautājumos netiek ņemta vērā nedz pati zveja, nedz vietā (ūdeņi), kur šī zveja norisinās: proti, šie jautājumi tikai nedaudz attiecas uz šīs analīzes mērķi.

Pārstrādātie izstrādājumi ir izstrādājumi, kas ir galvenokārt nozvejoti gar Rietumsahāras krastu, teritoriālajos ūdeņos (12 jūdzes) un blakus esošajā ekskluzīvajā ekonomikas zonā (200 jūdzes), bet tās var būt arī zivis, kas nozvejotas ārpus šīm zonām (Marokas teritoriālie ūdeņi vai ekskluzīvās ekonomikas zonas).

3.2.2.2 Zivsaimniecības nozare Rietumsahārā

Zivsaimniecības nozares darbība ir koncentrēta Ajūnā, Bū Džeidūrā un Dahlā. No Marokas sniegtās informācijas izriet, ka šajās pilsētās darbojas 141 zivsaimniecības izstrādājumu pārstrādes uzņēmums, kas tieši vai netieši nodarbina aptuveni 90 000 cilvēku un pārstrādā izstrādājumus, kuru aplēstā vērtība ir 4,9 miljardi dirhēmu (aptuveni 450 miljoni EUR), no kuriem 2,6 miljardi dirhēmu (aptuveni 240 miljoni EUR) varētu attiekties uz eksportu (no tiem aptuveni 60 % varētu attiekties uz eksportu uz Savienību).

Jūras zivsaimniecības un jūras izstrādājumu pārstrādes nozare Rietumsahāras teritorijā

²⁸ No izcelsmes izejvielām iegūtos izstrādājumu, kuru pārstrādes pakāpe ir pietiekama, saskaņā ar asociācijas nolīguma 4. protokolu uzskata par preferenciālās izcelsmes izstrādājumiem.

nodrošina ne tikai visvairāk darbviētu, bet arī vislielāko eksportu²⁹. Tomēr zivsaimniecības darbības ir koncentrētas uz sākumposma procesiem, jo trūkst parstrādes iekārtu, kas ļautu palielināt attiecīgo izstrādājumu vērtību³⁰. Šī nozare pieder pie nozarēm, kurām Rietumsahārā ir augsts izaugsmes un nodarbinātības potenciāls.

Eiropas Savienība Rietumsahārā ir veicinājusi zivsaimniecības izstrādājumu parstrādes darbību attīstību. Piemērojot nozariskā atbalsta noteikumus, kuri izklāstīti protokolā, kas pievienots ES un Marokas partnerības nolīgumam zivsaimniecības nozarē, Savienība ir arī finansējusi lielu skaitu tādu pasākumu, kā infrastruktūras un aprīkojuma būvniecība, kas zivsaimniecības izstrādājumu parstrādes nozarē ļauj palielināt konkurētspēju un nodarbinātību.

3.2.2.3 Zivsaimniecības izstrādājumu eksports uz Eiropas Savienību

Saskaņā ar Marokas sniegto informāciju **Rietumsahāras zivsaimniecības izstrādājumu eksports uz Savienību**³¹ un nesamaksāto muitas nodokļu summa, kas rodas, piemērojot ES un Marokas asociācijas nolīgumā paredzētās preferences, ir šāda:

	2015. gads			2016. gads		
	Importa vērtība 1000 €	Ievedmuitas nodokļa summa 1000 €	Vidējais nodoklis	Importa vērtība 1000 €	Ievedmuitas nodokļa summa 1000 €	Vidējais nodoklis
Maroka un Rietumsahāra	1 087 952	133 356	12,3%	1 171 854	136 562	11,7 %
Rietumsahāra (%)	121 823 11,2 %	9093 6,8 %	7,5 %	134 010 11,4 %	9477 6,9 %	7,1 %

Piemērotais valūtas maiņas kurss (EUR/MAD): 10,819 (2015. g.) un 10,836 (2016. g.)

*Marokas sniegtā informācija liecina, ka **tonnāžas ziņā 2015. gadā Rietumsahāras eksports ir sasniedzis 44 891 tonnu un 2016. gadā – 54 637 tonnas**^{32,33}. **Vērtības ziņā imports, kas veikts no***

²⁹ 2012. gadā teritorija ir nodrošinājusi 78 % no Marokas un Rietumsahāras nozvejas kopapjoma, bet vērtības izteiksmē – 79 %.

³⁰ Skatīt Ekonomikas, sociālo un vides lietu padomes ziņojuma “Jauns attīstības modelis dienvidu provincēm – 2013. gada oktobris” 44. lappusi.

<http://www.ces.ma/Documents/PDF/Web-Rapport-NMDPSR-FR.pdf> (skatīts 23.4.2018.)

³¹ Šeit minētie zivsaimniecības izstrādājumi ir izstrādājumi, kas uzskaitīti tarifu plāna 3. nodaļā (zivis un vēžveidīgie, mīkstmieši un citi ūdens bezmugurkaulnieki), pozīcijā 1504 (zivju vai jūras zīdītāju tauki un eļļas un to frakcijas, rafinētas vai nerafinētas, bet ķīmiski nepārveidotas), pozīcijā 1603 (gaļas, zivju vai vēžveidīgo, mīkstmiešu un citu ūdens bezmugurkaulnieku ekstrakti un sulas), pozīcijā 1604 (zivju pārstrādes produkti vai konservi; no zivju ikriem gatavots kaviārs un kaviāra aizstājēji) un pozīcijā 2301 (milti, rupja maluma milti un granulas no gaļas vai gaļas subproduktiem, zivīm vai vēžveidīgajiem, mīkstmiešiem vai citiem ūdens bezmugurkaulniekiem, nederīgas lietošanai pārtikā; dradži (grības)).

³² Viss šis imports Savienībā ir ievests saskaņā ar tarifa preferencēm (nulle nodoklis), pamatojoties uz izcelsmes noteikumiem, kas izklāstīti ES un Marokas asociācijas nolīgumam pievienotajā 4. protokolā.

³³ Saskaņā ar Savienības datiem (avots: TRACES un Eurostat datubāzē iegūtās aplēses) zivsaimniecības izstrādājumu imports, kas Savienībā ievests no apstiprinātajiem Rietumsahāras uzņēmumiem, attiecībā uz 2015. gadu tika lēsts 69 350 tonnu apmērā un attiecībā uz 2016. gadu – 58 436 tonnu apmērā. Šie skaitļi atbilst 30,9 % un 23,9 % no Marokas (un Rietumsahāras) zivsaimniecības izstrādājumu importa kopapjoma par šiem

Rietumsahāras, 2015. gadā ir sasniedzis 121 miljonu EUR un 2016. gadā – 134 miljonus EUR, un tas nedaudz pārsniedz 11 % no tāda importa kopējās vērtības, kas veikts gan no Marokas, gan no Rietumsahāras (kopumā ņemot)³⁴.

Tāpēc šajos Marokas datos norādītā summa, kas atbilst Rietumsahāras zivsaimniecības izstrādājumu eksportam uz Savienību, ir mazāka par summu, kas norādīta Savienības datos par importu, bet skaitļi attiecībā uz visu Marokas un Rietumsahāras izstrādājumu eksportu uz Savienību (2015. gadā 1,01 miljards EUR un 2016. gadā EUR 1,14 miljardi EUR) ir līdzvērtīgi Savienības datiem. Attiecībā uz preferenču koncesijām iepriekš sniegtajā tabulā redzams, ka nodokļa summa, kas nav iekasēta, jo tika piemērotas ES un Marokas asociācijas nolīgumā paredzētās tarifa preferences, atbilst 9–9,5 miljoniem EUR gadā.

Runājot par zivsaimniecības izstrādājumu pārstrādes uzņēmumiem Rietumsahārā, uz Savienību drīkst eksportēt tikai uzņēmumi, kuriem ir attiecīgais “atļauja”, vai arī pārstrādes/uzglabāšanas uzņēmumi. Apstiprināto uzņēmumu saraksts ir publiskots un pieejams Eiropas Komisijas Veselības un pārtikas nekaitīguma ģenerāldirektorāta tīmekļa vietnē (SANTE ĢD)³⁵.

Šajā sarakstā norādītā informācija liecina, ka uzņēmumi, kuriem ir atļauja attiecīgajā teritorijā pārstrādāt zivsaimniecības un akvakultūras izstrādājumus, atrodas trijās piekrastes pilsētās – Dahlā (dienvidos), Ajūnā (ziemeļos), Bū Džeidūrā (centrālajā daļā).

Saskaņā ar Marokas sniegto informāciju ***tiešo darbvietu*** skaits uzņēmumos, kuri veic eksportu uz Savienību, tai skaitā arī vairākos apstrādes kuģos, ir šāds:

Pilsēta	Uzņēmumu skaits	Darbinieku skaits			
		Pastāvīgi darbinieki		Pagaidu darbinieki	
		2015	2016	2015	2016
Dahla	89	1908	1994	5723	5983
Ajūna	48	1197	1248	3591	3743
Bū Džeidūra	4	118	124	354	371
Kopā	141	3223	3366	9668	10097

Saskaņā ar Marokas sniegto informāciju apmēram 50 % šo uzņēmumu produkcijas ir paredzēta Eiropas Savienības tirgum. Tādēļ var secināt, ka ***puse no minētā darbvietu skaita (2016. gadā vairāk nekā 6500 darbvietu) ir tieši atkarīga no eksporta uz Savienību.***

gadiem. Atšķirības salīdzinājumā ar Marokas sniegto informāciju izskaidrojamas ar to, ka Rietumsahāras produktu eksporta aprēķinā tika izmantotas atšķirīgas metodes.

³⁴ Saskaņā ar Eiropas Komisijas dienestu aplēsēm Rietumsahāras imports 2015. gadā bija 21,2 % un 2016. gadā – 10,6 % no Marokas un Rietumsahāras importa kopsummas: Rietumsahāras zivsaimniecības izstrādājumu imports uz Savienību 2015. gadā sasniedza 215 miljonus EUR un 2016. gadā – 122 miljonus EUR (attiecīgie oficiālie Eurostat dati liecina, ka Marokas un Rietumsahāras eksporta kopsumma 2015. gadā ir 1,01 miljardi EUR un 2016. gadā – 1,14 miljardi EUR). Saskaņā ar Marokas sniegto informāciju Rietumsahāras zivsaimniecības izstrādājumu eksporta summa 2015. gadā bija 121 miljons EUR un 2016. gadā – 134 miljoni EUR. Šīs atšķirības varētu būt izskaidrojamas ar to, ka Savienības dati attiecas uz Savienībā veikto importu un ir izteikti euro, savukārt attiecīgie dati, kas izriet no Marokas sniegtās informācijas, attiecas uz eksportu un ir izteikti dirhēmos, kas konvertēti euro.

³⁵ https://webgate.ec.europa.eu/sanco/traces/output/MA/FFP_MA_en.pdf

Marokas iesniegtais uzņēmumu saraksts un atbilstīgi Savienības tiesību aktiem apstiprināto uzņēmumu saraksts ir identiski.

3.2.2.4 Tirdzniecības preferenču piemērošanas radītā ietekme

ES un Marokas asociācijas nolīgumā paredzēto preferenču attiecināšana uz Rietumsahāras izstrādājumiem ļautu bez nodokļiem Savienībā importēt Rietumsahāras zivsaimniecības izstrādājumus, kuru vērtība ir 100–200 miljoni EUR. Tarifa preferenču attiecināšana uz šo eksportu nozīmētu, ka Savienība neiekasēs 9–9,5 miljonus EUR gadā.

Saistībā ar to zivsaimniecības izstrādājumu sugām, kas eksportēti no attiecīgās teritorijas, turpmāk sniegtajā tabulā ir norādītas galvenās 2015. un 2016. gadā eksportētās sugas un attiecīgie neiekasētie nodokļi:

Sugas	Nodokļu likme (*)	2015 1000 €	2016 1000 €
Saldēti astoņkāji	8 %	5412,73	5348,19
Saldētas sardīnes	23 %	1137,41	1198,29
Konservētas makreles	25 %	417,14	608,01
Konservētas sardīnes	25 %	452,67	378,55
Saldētas sēpijas	6 %	255,02	370,30
Saldēti kalmāri	6 %	188,32	325,16
Saldētas makreles	20 %	128,39	292,70

(*) Muitas nodoklis, ko Savienībā piemēro saskaņā ar lielākās labvēlības režīmu (preferences netiek piemērotas)

Visbeidzot, dati attiecībā uz **darbvietām, kas Rietumsahārā tieši vai netieši radītas** saistībā ar zivsaimniecības izstrādājumu ražošanu un pārstrādi vai kas tieši radītas uz zvejas kuģiem, zivsaimniecības izstrādājumu pārtrādes uzņēmumos, vai kas radītas ar zivsaimniecības izstrādājumu pārstrādi saistītajās nozarēs, ir šādi³⁶:

Pilsēta	Darbinieku skaits		2015	2016
Dahla	Krastā	Pagaidu darbinieki	22 915	23 931
		Pastāvīgi darbinieki	7638	7977
	Jūrā	Pagaidu darbinieki	-	-
		Pastāvīgi darbinieki	15 082	15 082
Ajūna	Krastā	Pagaidu darbinieki	14 338	14 973
		Pastāvīgi darbinieki	4779	4991
	Jūrā	Pagaidu darbinieki	-	-
		Pastāvīgi darbinieki	15633	15633

³⁶ Šajos datos ir ietvertas darbvietas, kas minētas iepriekšējā tabulā.

		darbinieki		
Bū Džeidūra	Krastā	Pagaidu darbinieki	1419	1482
		Pastāvīgi darbinieki	473	494
	Jūrā	Pagaidu darbinieki	-	-
		Pastāvīgi darbinieki	5528	5528
KOPĀ	Krastā	Pagaidu darbinieki	38 672	40 386
		Pastāvīgi darbinieki	12 891	13 462
	Jūrā	Pagaidu darbinieki	-	-
		Pastāvīgi darbinieki	36 243	36 243

Saskaņā ar Marokas sniegto informāciju aptuveni 50 % šo uzņēmumu produkcijas ir paredzēti Savienības tirgum, tātad var uzskatīt, ka aptuveni **45 000 darbavietu tieši vai netieši ir atkarīgas no eksporta uz Eiropas Savienību.**

Nemot vērā to, ka zivsaimniecības izstrādājumiem noteiktie nodokļi ir augsti un atsevišķos gadījumos pat ļoti augsti (piemēram, konservētām sardīnēm ir noteikts 25 % augsts nodoklis), tarifa preferences (nulles nodoklis) var ievērojami ietekmēt Savienības importētāju lēmumus par apgādi. Rietumsahāras gadījumā *preferenču nepiešķiršanas ietekme varētu būt tāda, ka pārstrādes darbības, kuras patlaban norisinās Rietumsahārā, tiks pārceltas uz citu vietu, konkrētāk, uz Maroku, lai tur saņemtu preferences, tādā veidā negatīvi ietekmējot vietējos iedzīvotājus*³⁷.

Pastāv apgalvojumi, ka šī darbība neradīs labvēlīgu ietekmi uz vietējiem iedzīvotājiem. Šajā jautājumā tiek minētas 2012. gada demonstrācijas, kurās Jūras zvejniecības tehniskā institūta absolventi protestēja pret to, ka viņi tiek izslēgti no zivsaimniecības nozares darba tirgus, jo darba intervijas šajā nozarē norisinās Marokā, un pieprasīja, lai šīs intervijas notiek Ajūnā. Līdzīgi apgalvojumi izteikti 2011. un 2013. gadā (skatīt dažādus “Western Sahara Resource Watch” ziņojumus^{38 39 40}). Tomēr publiski pieejamajā informācijā nav norāžu, ka minētās darbības ir turpinājušās arī pēc tam vai ka līdzīgas demonstrācijas ir notikušas pēc 2013. gada sākumā. Jebkurā gadījumā šie apgalvojumi tomēr nav uzskatāmi par pierādījumu tam, ka sahravī patiešām ir izslēgti no zivsaimniecības nozares darba tirgus. Turklāt 2018. gada februārī notikušajās sarunās aptaujātie ir regulāri uzsvēruši, ka preferenču attiecināšanai ne tikai uz lauksaimniecības nozari, bet arī uz zivsaimniecības nozari būtu labvēlīga ietekme. Tika arī norādīts, ka agrāk sahravī labprātāk izvēlējušies darbu tradicionālajā jomā, proti, lauksaimniecībā, nevis zvejniecībā, kas nomada lopkopjiem parasti ir bijusi sveša.

³⁷ Saskaņā ar spēkā esošo regulējumu un ES un Marokas asociācijas nolīguma noteikumiem pietiek ar to, ka viens no abu Pušu kuģiem zvejas produktus nozvejo ārpus Rietumsahāras teritoriālajiem ūdeņiem (12 jūdzes), lai šie izstrādājumi, kuri tiks pārstrādāti Marokā, saņemtu preferenciālo statusu Savienībā.

³⁸ <http://www.wsrw.org/a214x2342> (skatīts 23.4.2018.).

³⁹ <http://www.wsrw.org/a204x2048> (skatīts 23.4.2018.).

⁴⁰ <http://www.wsrw.org/a217x2479> (skatīts 23.4.2018.). Šīs demonstrācijas galvenokārt bija vērstas pret Krievijas kuģu zvejas praksi.

3.2.2.5 Secinājums

Rietumsahārā pastāv ievērojama zivsaimniecības izstrādājumu pārstrādes rūpniecība, kurā darbojas 141 uzņēmums ar atļauju eksportēt uz Eiropas Savienību. ***Zivsaimniecības izstrādājumu eksports no attiecīgās teritorijas 2015. un 2016. gadā bija sasniedzis 100–200 miljonus EUR . No šā eksporta uz Eiropas Savienību tieši vai netieši atkarīgas darbvietas ir aptuveni 45 000.*** Tādēļ tarifa preferenču attiecināšanai uz šo importu varētu būt būtiska ietekme uz Rietumsahāras ekonomiku un līdz ar to arī uz nodarbinātību. Šī pieeja arī ir saskaņā ar Eiropas Savienības ieguldījumu, kas vērsts uz to, lai ar finansiālo atbalstu Rietumsahārā atbalstītu un attīstītu nozares konkurētspēju, nodarbinātību un zvejnieku dzīves kvalitāti, kā arī dabas resursu ilgtspējīgu izmantošanu. Savukārt šo preferenču nepiešķiršana apdraudētu ne tikai eksportu, bet arī nodarbinātību un veicinātu attiecīgo pārstrādes darbību pārcelšanu uz citām vietām un, iespējams, uz Maroku. Turklāt tas būtu pretrunā Eiropas Savienības mērķiem atbalstīt šīs nozares attīstību Rietumsahārā.

Rietumsahāras zivsaimniecības izstrādājumu Eiropas importētāji ir norādījuši, ka, ņemot vērā kopējā ārējā tarifa augsto līmeni (nepreferenciālā likme ārpus preferences), šo izstrādājumu iepirkšana būs daudz mazāk izdevīga gadījumā, ja nekāds preferenciāls režīms netiks piešķirts.

3.2.3 Fosfātu ražošanas nozare

3.2.3.1 Ievads

Fosfāti ir minerāli (ieži), kas lauksaimniecībā izmantoti par pamatu fosfātus saturošam minerālmēslojumam. Vairāk nekā 80 % no pasaules fosfātu ražošanas apjoma izmanto tieši lauksaimniecībā; šim produktam nav alternatīvu, un pieprasījums pēc tā arvien pieaug. Patlaban lielākās atradnes ir Marokā⁴¹.

Pirmais pasaules mēroga uzņēmums, kas veic fosfātu eksportu, ir *OCP* grupa (agrāk *Office Chérifien des Phosphates*)⁴², kas Marokā un Rietumsahārā pārvalda visu attiecīgās nozares ķēdi.

Galvenās fosfātu raktuves atrodas Marokā (Hurībgā un Gantūrā), savukārt Rietumsahārā patlaban ir tikai viena fosfātu ieguves vieta, kas atrodas Bukrā⁴³. *OCP* grupas gada ziņojumos ir sniegti dati par Marokas un Rietumsahāras ražošanu, tomēr tajos nav nošķirtas Marokas un Rietumsahāras ražošanas daļas.

Bukras raktuves ekspluatāciju nodrošina uzņēmums *Phosboucraa*. Patlaban tajā ražo 2,6 miljonus tonnu fosfātu rūdas⁴⁴ un tās krājumos ir tik liela ekspluatējamo fosfātu rezerve, kas pietiks vēl aptuveni 300 gadus (rezervju aprēķinātais daudzums ir 1,1 miljards m³). 2014.–2020. gadam paredzēto investīciju vērtība ir 17 miljardi dirhēmu (kas atbilst aptuveni

⁴¹ https://minerals.usgs.gov/minerals/pubs/commodity/phosphate_rock/mcs-2017-phosp.pdf (skatīts 23.4.2018.).

⁴² <http://www.ocpgroup.ma/>.

⁴³ *Phosboucraa* raktuvei, kuru pārvalda uzņēmums *OCP*, ir sava tīmekļa vietne: <http://www.phosboucraa.ma/> (skatīts 23.4.2018.).

⁴⁴ Saskaņā ar "Western Sahara Resource Watch" datiem fosfātu ražošana Bukras raktuvē atbilst 10 % no Marokas kopējā ražošanas apjoma, proti, runa ir par aptuveni 3 miljoniem tonnu gadā. <http://www.wsrw.org/a117x521> (skatīts 23/04/2018) <http://www.wsrw.org/a117x521> (skatīts 23.4.2018.).

1,6 miljardiem EUR)⁴⁵.

Nodarbinātības ziņā Rietumsahāras teritorijā *Phosboucraa* ir galvenais privātais darbadevējs, kas nodarbina 2200 darbinieku. *OCP* apgalvo, ka ja 1970. gados vietējā darbaspēka īpatsvars bija 4 %, tad 2017. gadā tas sasniedza 76 %, turklāt gandrīz 100 % nesen nolīgto darbinieku ir vietējie iedzīvotāji. Ir palielinājies arī to darbinieku skaits, kas ieņem vadošos amatus, 2003. gadā vadošajā amatā strādāja viens vietējais darbinieks, savukārt 2017. gadā – 17 darbinieki, proti, tas atbilst 55 % no 49 darbiniekiem, kas ieņem vadošos amatus. Šī uzņēmējdarbība ir reģiona “veiksmes stāsts” (50 vietējie uzņēmumi, kas nodrošina 450 netiešas darbavietas, sociālās iemaksas raktuves darbinieku ģimenēm un pensionāriem, medicīnas pakalpojumi u. c.). *OCP* norāda arī, ka ir uzstādīta jūras ūdens atsāļošanas iekārta, iestādīti 13000 jaunu koku un kopš 2008. gada “Tīras pludmales” projekta ietekmes rezultātā Ajūnas pludmalē plīvo Zilais karogs. *Phosboucraa* padomes budžetā, kas paredzēts laikposmam no 2013. līdz 2022. gadam, reģiona sociālajai attīstībai tika piešķirti 250 miljoni ASV dolāru un nekustamo īpašumu projektiem –140 miljoni ASV dolāru, proti, kopumā tika piešķirti aptuveni 2,2 miljardi ASV dolāru.

Daži tomēr uzskata, ka šī situācija nav tik labvēlīga. Piemēram, “Western Sahara Resource Watch” pauž citu viedokli, proti, ka 1968. gadā teritorijā, kas mūsdienās saucas par Rietumsahāru⁴⁶, fosfātu rūpniecībā strādāja 1600 sahravī. Mūsdienās lielāko daļu no šiem darbiniekiem ir aizstājuši marokāņi, kas apmetušies Rietumsahāras teritorijā. No kopējā darbinieku skaita, proti, no 1900 darbiniekiem šajā rūpniecībā patlaban strādājot tikai 200 sahravī. Sahravī izcelsmes darbinieki salīdzinājumā ar marokāņu izcelsmes kolēģiem ciešot no diskriminācijas. Turklāt kopš 1975. gada pavisam neliels skaits sahravī esot varējuši virzīties pa karjeras kāpnēm un lielākā daļa no šiem darbiniekiem esot atlaista⁴⁷.

Šajā ziņā vispirms jāmin, ka nav iespējams salīdzināt tagadējo periodu un laikus, kad Rietumsahāra ir bijusi Spānijas kolonija. Turklāt *OCP* sniegtie dati patiešām attiecas uz darbiniekiem, kas nolīgti uz vietas, nevis uz darbiniekiem, kam ir sahravī izcelsme. No vienas puses, Eiropas Komisijas dienestiem nav iespējas uz vietas pārbaudīt, vai attiecīgie darba ņēmēji pēc izcelsmes ir sahravī, un, no otras puses, arī šajā gadījumā Eiropas Savienības kompetencē nav noteikt, kurš no darbiniekiem pieder pie pirmiedzīvotājiem. Turklāt 2018. gada februārī notikušajās sarunās netika sniegti nekādi rādītāji par nodarbinātības jomā konstatēto diskrimināciju saistībā ar etnisko izcelsmi. Cita publicēta informācija ir vērsta tajā pašā virzienā⁴⁸.

Runājot par ilgtspējīgu dabas resursu izmantošanu, *Phosboucraa* ir atvēlējusi ievērojamus līdzekļus, lai ar pāreju uz atjaunojamajiem enerģijas avotiem palielinātu energoefektivitāti. Kopš 2013. gada jūlija 99,8 % no *Phosboucraa* elektroenerģijas patēriņa nodrošina vēja elektrostacija *Foum El Oued*.

⁴⁵ <http://www.phosboucraa.ma/company/key-figures> (skatīts 23.4.2018.).

⁴⁶ Jāņem vērā, ka dažkārt šajā jautājumā skaitļi ir pretrunīgi: skatīt ziņojumu, kuru par *Phosboucraa* darbinieku līgumisko tiesību neievērošanu Rietumsahārā sagatavoja Franču apvienība par sadraudzību un solidaritāti ar Āfrikas tautām:

http://www.afaspa.com/IMG/pdf/RAPPORT_PHOSBOUCRAA.pdf (skatīts 14.5.2018.).

⁴⁷ <http://www.wsrw.org/a112x576> (consulté le 23/04/2018).

⁴⁸ Jo īpaši skatīt: https://www.nutrien.com/sites/default/files/uploads/2018-01/NRF_Human%20Rights%20Assessment%20Report%202016.pdf (skatīts 14.5.2018.).

3.2.3.2 Ražošana, tirdzniecības attiecības ar ES un sociāli ekonomiskā ietekme

Rietumsahāras teritorijā fosfātu ražošana ir galvenais uzņēmējdarbības avots. Tādēļ ir svarīgi izpētīt fosfātu ražošanas nozares potenciālu attiecībā uz rūpniecisko procesu attīstību Sahārā un labvēlīgo ietekmi uz vietējiem iedzīvotājiem. Tomēr, lai veiktu šādu izpēti, nepietiek vien ar tirdzniecības statistiku. Arī šajā gadījumā pieejamajos kopējos datos Rietumsahāras rādītāji netiek precizēti (Maroka ir vienīgais avots). Ir zināms, ka 2015. gadā no visa fosfātu importa, kas ievests Savienībā, 34 % nāk no Marokas, taču nav iespējams precizēt daļu, kas atbilst eksportam no Rietumsahāras.

Analizējot detalizētus ziņojumus par šo nozari, tomēr var pateikt, kā tarifa preferences nepiešķiršana ietekmēs dažādu fosfātus saturošu produktu importu Eiropas Savienībā.

Attiecībā uz fosfātus saturošiem minerālajiem vai ķīmiskajiem mēslošanas līdzekļiem Savienības muitas nomenklatūra nošķir “superfosfātus”⁴⁹ un cita veida fosfātus saturošos mēslošanas līdzekļus. Muitas nodoklis (tai skaitā preferenču režīma ietvaros) neattiecas uz lielāko daļu neapstrādātu fosfātu⁵⁰, ko importē Savienībā. ES un Marokas asociācijas nolīguma attiecināšana uz Rietumsahāras produktiem neradīšot nekādu ietekmi. Savienībā tikai “superfosfāti”⁵¹ tiek aplikti ar 4,8 % lielu ievad muitas nodokli. Jautājums par nolīguma ietekmi tāpat attiecas tikai uz šiem produktiem.

No 2014. līdz 2016. gadam attiecīgo muitas nodokļu apjoms ir svārstījies no 1,13 līdz 1,83 miljoniem EUR. Šajos Savienības importa rādītājos ir redzams, ka importa daļa no Rietumsahāras ir niecīga. Patiešām, ja salīdzina ar citām raktuvēm Marokā, *Phosboucraa* ražošanas jauda ir salīdzinoši neliela; turklāt saskaņā ar Marokas sniegto informāciju eksports no šīs raktuves nav paredzēts Eiropas Savienības tirgum⁵².

Tādēļ no iepriekš minētā izriet, ka ***ar attiecīgajiem muitas nodokļiem saistītās tarifa preferences nepiemērošanas ietekme uz patreizējo fosfātu ražošanu ir ļoti maza vai tās vispār nav***, vai, citiem vārdiem sakot, ka ES un Marokas asociācijas nolīgumā paredzēto tarifa preferenču piešķiršanai nav ietekmes uz superfosfātu pašreizējo importu, kas veikts no Rietumsahāras.

Tomēr ***ir daži no fosfātiem atvasinātie produkti***⁵³, kurus Rietumsahārā patlaban neražo (jo

⁴⁹ Superfosfāti ir fosfātus saturošie minerālie mēslošanas līdzekļi.

⁵⁰ Lielā mērā runa ir par “dabiskajiem kalcija fosfātiem, dabiskajiem alumīnija kalcija fosfātiem un fosfātkrītu”, kas preču aprakstīšanas un kodēšanas harmonizētajā sistēmā (“harmonizētajā sistēmā”) ir klasificēti tarifa pozīcijā 25.10.

⁵¹ Tie ir klasificēti harmonizētās sistēmas pozīcijā 28.35.

⁵² NVO “Western Sahara Resource Watch” pretrunīgie apsvērumi (ziņojums “P pour pillage” [“Resursu izlaupīšana”], “Western Sahara Resource Watch”, 2014. gads, <http://www.wsrw.org/a105x3185>) norāda, ka 2014. gadā 400 000 tonnu tika eksportētas uz Lietuvu (uzņēmums AB LIFOSA). Ņemot vērā to, ka Savienībā pieejamajos statistikas datos šāds imports nav norādīts, ir maz ticams, ka attiecīgā prece tikusi klasificēta harmonizētās sistēmas pozīcijā 31.03 vai paredzēta Savienības tirgum tieši šādā veidā, turklāt nav izslēgts, ka prece ir bijusi tikai tranzītā, lai nonāktu valstī, kas ir ārpus Savienības. Jebkurā gadījumā jaunākajā “Western Sahara Resource Watch” ziņojumā vairs nav norādīti nekādi dati par eksportu uz Eiropas Savienību (<http://www.wsrw.org/a111x4160>, sniegts 24.4.2018. un skatīts 13.5.2018.).

⁵³ Attiecībā uz statistiku par tirdzniecību starp Eiropas Savienību un Maroku (jo īpaši attiecībā uz datiem, ko sniedzis Marokas informācijas apmaiņas birojs) analizē ir ņemti vērā šādi produkti: dabiskie un ķīmiskie mēslošanas līdzekļi, fosforskābe un fosfāti, un it īpaši šādas tarifa pozīcijas:

– fosforskābe — HS 29.19;

– fosfātus saturoši minerālie vai ķīmiskie mēslošanas līdzekļi (arī superfosfāti) — HS 31.03.

tās teritorijā nav fosfātu pārstrādes rūpnīcas), ***bet kurus varētu ražot un kuri šajā gadījumā varētu saņemt preferences, ņemot vērā to, ka šo produktu imports Savienībā tiek aplikts ar muitas nodokli 4,8 %–6,5 % apmērā, ja to izcelsme ir valstī, ar kuru Savienībai nav preferenciālās tirdzniecības nolīguma.*** Tādēļ ir jāizvērtē ietekme, kas rodas, ja uz Sahāras produktiem netiek attiecināta ES un Marokas asociācijas nolīgumā paredzētā tarifa preference; šajā nolūkā ir jāanalizē, vai Rietumsahāras izcelsmes materiālu pārstrāde citās vietās (Marokā) ietekmē preferenciālās izcelsmes noteikšanu.

Lai secinātu, vai ietekme ir vai nav iespējama, izšķiroša ir izcelsmes prasība, kas šiem produktiem piemērota asociācijas nolīguma ietvaros. Šis jautājums attiecas uz fosforskābi un dažiem mēslošanas līdzekļiem:

Fosforskābe (HS 29.19)

29.19 – Fosforskābes esteri un to sāļi, ieskaitot laktofosfātu; to halogenētie, sulfurētie, nitrētie vai nitrozētie atvasinājumi.

Parastā muitas nodokļa likme (lielākās labvēlības režīma klauzula) ir 6,5 %.

Preferenciālā nodokļa likme saskaņā ar asociācijas nolīgumu ir 0 %.

Izcelsmes prasība preferences saņemšanai ir: tarifu klasifikācijas maiņa vai pievienotās vērtības noteikums (ne vairāk kā 40 % nenoteiktas izcelsmes materiālu).

Attiecībā uz šo produktu izcelsmi prasība ir tarifa pozīcijas maiņa. Ņemot vērā to, ka fosfāti (potenciāli no Rietumsahāras) ir klasificēti harmonizētās sistēmas 31. nodaļā, fosforskābes ražošana, kuras rezultātā iegūtais galaprodukts ietilpst harmonizētās sistēmas 29. nodaļā, nozīmē nodaļas un līdz ar to arī tarifa pozīcijas maiņu. Tādēļ šeit pietiek ar pārstrādi un *fosforskābes preferenciālā izcelsme nav atkarīga no pārstrādāto fosfātu izcelsmes*. Izcelsme, kas ir izšķiroša, lai noteiktu piemērojamo muitas nodokļa likmi, ir atkarīga no valsts, kurā fosfātus pārstrādā fosforskābē. Līdz ar to neatkarīgi no tā, kādā ir pārstrādāto fosfātu izcelsme, *Marokā ražotajai fosforskābei, ko importē Savienībā, var piemērot preferenciālo režīmu.*

Mēslošanas līdzekļi — HS 31.05

31.05 — Minerālie vai ķīmiskie mēslošanas līdzekļi, kas satur divus vai trīs barojošus elementus, proti, slāpekli, fosforu un kāliju; citi mēslošanas līdzekļi; šajā nodaļā minētās preces, tabletēs vai tamlīdzīgās formās vai iepakojumos ar bruto svaru līdz 10 kg.

Parastā muitas nodokļa likme (lielākās labvēlības režīma klauzula) ir 6,5 %.

Preferenciālā nodokļa likme saskaņā ar asociācijas nolīgumu ir 0 %.

Izcelsmes prasība preferences saņemšanai ir: tarifu klasifikācijas maiņa (ne vairāk kā 50 % nenoteiktas izcelsmes materiālu) vai pievienotās vērtības noteikums (ne vairāk kā 40 % nenoteiktas izcelsmes materiālu).

Ja tarifa preferences tiktu piemērotas Rietumsahāras produktiem, tad Ajūnā ražotajai fosforskābei preferences arī tiktu piemērotas; tas attiektos arī uz mēslošanas līdzekļiem, tai skaitā arī tādēļ, ka preferenciālās izcelsmes saņemšanai vismaz 50 % materiālu jābūt ar noteikto izcelsmi, proti, tas tiktu attiecināts uz *Phosboucraa*. Tarifa preferenciālā režīma nepiešķiršana attiecīgajiem produktiem varētu ietekmēt OCP grupas projektus, kuru mērķis ir Ajūnā attīstīt mēslošanas līdzekļu (fosforskābes un mēslošanas līdzekļu) ražošanai paredzēto rūpniecisko kompleksu un Ajūnas ostā uzbūvēt jaunu piestātni.

Minerālie vai ķīmiskie mēslošanas līdzekļi, kas satur divus vai trīs barojošus elementus, proti, slāpekli, fosforu un kāliju; citi mēslošanas līdzekļi— HS 31.05.

Ir bijuši vairāki paziņojumi par turpmākajām investīcijām, kuru mērķis ir ražot plašāku mēslošanas līdzekļu klāstu; šis mērķis ir iekļauts attīstības plānā. Šā plāna pamatā ir uzņēmumā *Phosboucraa* integrētā ķīmiskā kompleksa izveide, kas, citstarp, ļaus panākt lielāku elastīgumu situācijās, kad jāreaģē uz neapstrādāto fosfātiežu tirgus cenu izmaiņām (šī investīcija tiek lēsta 1,2 miljardu ASV dolāru apmērā).

OCP ir norādījusi šā investīciju plāna kopsummu (iekļaujot tajā arī citas ilgtermiņa investīcijas), kas pārsniedz 2 miljardus ASV dolāru⁵⁴. Ja Rietumsahāras produktiem nevarēs piešķirt preferences, šo projektu īstenošana tikšot apdraudēta, radot sekas vietējā darba tirgū.

3.2.3.3 Secinājums

Nemot vērā patreizējo stāvokli, ***Rietumsahāras izslēgšana no asociācijas nolīguma ietekmēs tūlīt un tieši nedz Rietumsahāras fosfātu ražošanas nozari, nedz uzņēmējdarbību šajā nozarē, nedz nodarbinātību, nedz kādus citus sociāli ekonomiskos aspektus.*** Tam var nosaukt trīs galvenos iemeslus: 1) dažiem produktiem (neapstrādātiem fosfātiem) piemēro nulles nodokļa likmi (lielākās labvēlības režīma klauzula), 2) neražo fosfātus, kuriem Savienībā būtu tirgus, 3) lai dažiem Rietumsahārā ražotajiem fosfātu produktiem piešķirtu Marokas preferenciālo izcelsmi, pietiek ar to, ka tos pārstrādā Marokā (vai jebkurā citā valstī, ar kuru Eiropas Savienība ir noslēgusi preferenciālās tirdzniecības nolīgumu), tātad tas nozīmē, ka preferenču piešķiršana šiem pārstrādātajiem produktiem nav atkarīga no rūdas izcelsmes.

Tajā pašā laikā šķiet, ka ***preferenču piešķiršana Rietumsahāras izcelsmes produktiem ietekmēs dažu fosfātu ražošanas turpmāko attīstību.*** Gadījumā, ja fosfātus saturošu produktu eksportam preferenciālais režīms netiks piemērots, tas var apdraudēt paziņotās lielas investīcijas (vairāk nekā 2 miljardu ASV dolāru apmērā) no fosfātiem atvasināto produktu (fosforskābes un mēslošanas līdzekļu) ražošanā Rietumsahārā. Ja preferences netiks piešķirtas, būs izdevīgāk investēt nevis Rietumsahārā, bet citās vietās (piemēram, Marokā), kur ražotajai produkcijai piemēro preferences. Ja investīcijas Rietumsahārā tiks pārtrauktas, tas reģionā varētu radīt ietekmi uz ražošanas jaudu, produktu daudzveidību un rezultātā arī uz darbvietām fosfātu nozares ķēdē.

4 APSPRIEŠANAS AR IEDZĪVOTĀJIEM, KURUS SKAR ASOCIĀCIJAS NOLĪGUMA 1. UN 4. PROTOKOLA GROZĪJUMS

4.1 Apspriešanas uzdevuma mērķis un tvērums

Viens no sarunu mērķiem bija nodrošināt, ka ES un Marokas asociācijas nolīguma 1. un 4. protokola grozījuma sagatavošanā “iedzīvotāji, kurus skar šis grozījums, ir iesaistīti pienācīgā veidā”. Šajā nolūkā, lai sagatavotu grozījuma koncepciju un veiktu apspriešanu ar attiecīgajām iedzīvotāju kopienām, Komisijas dienesti un EĀDD ir strādājuši tā, lai savā

⁵⁴ Šo investīciju īstenošanai ir paredzēti vairāki posmi. http://www.ocpgroup.ma/sites/default/files/filiales/document/presentation_phosboucraa_fr.pdf (skatīts 23.4.2018.).

pieejā ievērotu Eiropas Savienības Tiesas 2016. gada 21. decembra spriedumu un nekādā veidā neierobežotu ANO procesa iznākumu un nekavētu tā norisi. Šajā sakarā Komisijas dienestiem un EĀDD bija jāņem vērā svarīgs aspekts, proti, tas, ka vēl nav pabeigts process saistībā ar Rietumsahāras pašnoteikšanos. Turklāt, lai gan apspiešana notika ļoti sarežģītā un sensitīvā politiskā kontekstā, **attiecīgais jautājums neattiecas uz teritorijas galīgo statusu, bet gan bija vērsts uz to, lai noskaidrotu, vai ES un Marokas asociācijas nolīguma ietvaros Eiropas Savienībai vajag piemērot tarifa preferences Rietumsahāras izcelsmes produktiem.** Šā Komisijas dienestu un EĀDD izvēlēta redzējuma pamatā bija galvenokārt nolīguma saimnieciskais raksturs, kā arī Eiropas Savienības vēlme neapdraudēt tradicionālās tirdzniecības plūsmas.

4.2 Galvenie rezultāti

Minētajā kontekstā Komisijas dienestu un EĀDD veiktā apspriešana norisinājās trijos līmeņos. Kā sarunu partnere Marokas valdība saskaņā ar saviem valsts iestāžu noteikumiem (un ievērojot tos), no savas puses ir veikusi plašu apspriešanu ar vēlētiem reģionālajiem pārstāvjiem; attiecīgos secinājumus tā ir paziņojusi Eiropas Komisijas dienestiem un EĀDD. Turklāt vēlētie reģionālie pārstāvji arī ir vēlējušies apspriesties ar pēc iespējas lielāku skaitu politisko, sociāli ekonomisko vai sabiedrisko organizāciju, kurām bija iespēja pārstāvēt Rietumsahāras vietējās vai reģionālās intereses. Visbeidzot, apspriedes notika arī ar Polisario fronti kā vienu no pusēm miera procesā, ko vada Apvienoto Nāciju Organizācija.

Rezultāti, kas gūti Marokas iestāžu apspriešanā ar Rietumsahāras vēlētajiem pārstāvjiem no valsts, reģionālajām un vietējām konstitucionālajām iestādēm

Marokas iestādes 2018. gada 5. un 6. martā ir apspriedušās ar vēlētajiem pārstāvjiem no valsts, reģionālajām un vietējām konstitucionālajām iestādēm. Šajās apspriedēs piedalījās četras vistiešāk ieinteresētas reģionālās padomes⁵⁵, to attiecīgās reģionālās lauksaimniecības palātas, kā arī Marokas parlamenta augšpalātas (padomnieku palātas) ārlietu komisija. Reģionālo padomju pārstāvji 2015. gadā pirmo reizi tika ievēlēti tiešajās vispārējās reģionālajās vēlēšanās, kas notika Marokā⁵⁶. Attiecībā uz vēlēto pārstāvju izcelsmi Marokas iestāžu protokolā ir norādīts, ka visi reģionālo padomju locekļi, kas pārstāv *Laâyoune Sakia el Hamra* un *Dakhla-Oued ed Dahab* reģionus, proti, abus reģionus, kas aptver gandrīz visu Rietumsahāras teritoriju, kā arī attiecīgo reģionālo lauksaimniecības palātu locekļi ir cēlušies no vietējām sahravī ciltīm. Turklāt sahravī izcelsme ir pusei ārlietu komisijas locekļu, tai skaitā arī komisijas priekšsēdētājam.

Marokas iestāžu oficiālais ziņojums par rezultātiem, kādi gūti apspriešanā ar Marokas likumīgajām iestādēm, liecina, ka vietējie, reģionālie un valsts pārstāvji vienprātīgi atbalsta gan Eiropas Savienības un Marokas partnerību lauksaimniecības un zivsaimniecības jomā, gan arī tas pilnīgu saskaņotību ar valsts sociāli ekonomiskās attīstības politikas virzieniem šajās jomās. Vēlētie pārstāvji ir pauduši gandarījumu par sarunu sekmīgu noslēgšanos un ir uzsvēruši tādas lielas sociāli ekonomiskās priekšrocības jo īpaši saistībā ar eksporta veicināšanu, kas izriet no sarunām. Piemēram, runājot par produktiem, kuru eksports ir daudzsološs un kurus varētu veicināt, viena reģionālā padome minēja citrusaugļus un augu eļļas, savukārt kāda reģionālā lauksaimniecības palāta norādīja, ka potenciālais tirgus varētu

⁵⁵ *Laâyoune Sakia el Hamra, Dakhla Oued Eddahab, Souss-Massa un L'Oriental.*

⁵⁶ Ajūnas reģionā vēlētajū aktivitāte vēlēšanās bija 57,66 % un Dahlas reģionā – 52,14 %, proti, runa ir par aktivitāti, kas pārsniedz vidējo rādītāju valstī.

tikt atvērts kaimiņkopības jomā, un uzsvēra nepieciešamību sadarboties ar Eiropas Savienību, lai Marokas produktus pielāgotu Eiropas sanitārajiem un fitosanitārajiem standartiem. Vēlētie pārstāvji ir pauduši arī ieinteresētību attīstīt piemērotos papildu mehānismus, lai nodrošinātu nepieciešamo informācijas apmaiņu un pārraudzību, tādējādi optimizējot ieguvumus, ko rada ES un Marokas asociācijas nolīgums.

Rezultāti, kas gūti Eiropas Komisijas dienestu un EĀDD apspriešanā ar politiskajām, sociāli ekonomiskajām vai sabiedriskajām organizācijām

Otrā līmeņa apspriešana, kuru Eiropas Komisijas dienesti un EĀDD veikuši tieši, ir aptvērusi iespējami plašāku ieinteresēto personu loku no Rietumsahāras. Mērķis bija novērtēt, cik lielā mērā vietējā līmeņa dalībnieki (neņemot vērā pārvaldes iestādes) atbalsta ES un Marokas asociācijas nolīgumu.

Šajā nolūkā uzaicinājums tika izteikts plašām reģionālajām aprindām, kurās ietilpst vietējie politiķi, aktīvisti ekonomikas jomā un pilsoniskās sabiedrības organizācijas jo īpaši cilvēktiesību jomā. Sanāksmes rīkotas no 2018. gada februāra vidus līdz marta vidum. Visu aptaujāto organizāciju pilns saraksts sniegts pielikumā.

Piecas pilsoniskās sabiedrības organizācijas, kuras Eiropas Komisijas dienesti un EĀDD aicināja piedalīties apspriešanā, šo uzaicinājumu noraidīja⁵⁷. Tā kā minētās organizācijas ir politiski tuvas vai simpatizē *Front Polisario*, tās galvenokārt atsaukušās uz to, ka, pirmkārt, tā vietā, lai apspiestos ar viņām, apspriešanā būtu jāaicina pati fronte, otrkārt, apspriešana neatbilst starptautisko tiesību normām vai Eiropas Savienības Tiesas 2016. gada 21. decembra spriedumam un, treškārt, nekāda apspriešana par tirdzniecības nolīgumu nevar notikt “okupētajā teritorijā”. Savā atbildē Eiropas Komisijas dienesti un EĀDD vēlreiz nosūtīja uzaicinājumu katrai no šīm organizācijām, kā arī izteica gatavību dialogam par visaptverošu jautājumu spektru.

Pārējās pilsoniskās sabiedrības organizācijas un virkne vietējo politiķu deva piekrišanu paust savu viedokli par ierosināto grozījumu (sk. pielikumu). Šajā apspriešanā atspoguļojās ne tikai politiskā polarizācija Rietumsahāras jautājumos, bet arī iezīmējās kopīga atziņa par to, ka pēdējo gadu laikā Rietumsahārā ir vērota sociāli ekonomiskā attīstība. Ņemot vērā iepriekš teikto, šādi nolīgumi ar Eiropas Savienību kalpo kā iedarbīgs līdzeklis, lai veicinātu tālāku, uz ilgtspējīgu izaugsmi vērstu, attīstību.

Aptaujātie politiķi, kas pēc izcelsmes visi ir sahravī, savā vairākumā izteicās par to, lai tirdzniecības attiecības starp Savienību un reģionu turpinātu Eiropas Savienības un Marokas attiecību kontekstā. Uzsverot sahravī identitātes un kultūras savdabības saglabāšanas svarīgumu, tie arī atzina, ka reģiona labklājība un sociāli ekonomiskā attīstība ir joprojām cieši saistīta ar Marokas attīstību un tās piekļuvi ārvalstu tirgiem, kas veicina minēto attīstību. Lai pamatotu savu reprezentativitāti, Rietumsahāras vietējie un reģionālie pārstāvji atsaucās uz to, ka viņi ir ievēlēti pirmajās tiešajās reģionālajās un vietējās vēlēšanās, kurās piedalījās starptautiskie novērotāji un vēlēšanu aktivitātes rādītājs viņu reģionos pārsniedza valsts vidējo rādītāju.

Vēlētie pārstāvji uzskata, ka tirdzniecības attiecību veicināšana ar Eiropas Savienību ir neaizstājams elements jaunajam Rietumsahāras attīstības plānam, ko Maroka īsteno kopš

⁵⁷ “Association Sahraouie des Victimes des Violations des Droits de l'Homme” (Sahravī cilvēktiesību pārkāpumu upuru apvienība), “Association Al Ghad pour les droits de l'Homme” (*Al Ghad* apvienība par cilvēktiesībām), “Western Sahara Campaign”, “Western Sahara Resource Watch”, “Independent Diplomat”.

2015. gada. Šā plāna mērķis ir pāreja no valsts kontrolē esošas ekonomikas, kas pārlietu atkarīga no valsts subsīdijām, uz ārpasauli atvērtāku, ekonomiski dzīvotspējīgāku modeli, kas veicina privātas investīcijas, izmantojot publiskā un privātā sektora partnerību. No šā viedokļa raugoties, iespēja saglabāt tirdzniecības attiecības ar Eiropas Savienību kā Marokas galveno tirdzniecības partneri, ir vitāli svarīga. Pretējā gadījumā centieni diversificēt ekonomiku, attīstot lauksaimniecību un zivsaimniecību papildus jau esošajai tradicionālajai izejvielu izmantošanai (proti, papildus fosfātu ieguvei), ātri samazināsies.

Pat ja saharavī politiskie līderi atzīst, ka Marokas valsts ir veikusi apjomīgas investīcijas reģionālās infrastruktūras attīstībā, kas ir labvēlīgi ietekmējis iedzīvotājus kopumā, tie turpina uzsvērt, ka tirdzniecības preferences ar ES joprojām ir nepieciešamas, lai optimizētu šīs investīcijas un padarītu tās rentablas. Tie sagaida, ka minētās preferences uzlabos uzņēmējdarbības vidi un veicinās tiešās investīcijas no Eiropas, tādējādi atbalstot jauno reģionālo modeli, kas vērsts uz ilgtspējīgu un līdzdalību veicinošu attīstību. No otras puses, juridiskās nenoteiktības saglabāšanās apdraud tirdzniecības plūsmas starp Eiropas Savienību un Rietumsahāru, un šīs nenoteiktības sekas būtu sociāli ekonomiskā stāvokļa ievērojama pasliktināšanās, par ko jau liecina lejupslīde tirdzniecībā ar dažām Eiropas valstīm vai dažās nozarēs. Tas, ka varētu samazināsies Rietumsahāras piekļuve konkrētiem tirgiem vai investīcijām, izgaismotu tās ekonomisko atkarību no novecojušās “centrs–nomale” attiecību sistēmas. Tas varētu tikai kavēt sociāli ekonomiskās un politiskās pārmaiņas tieši tajā brīdī, kad Rietumsahāras ekonomika beidzot sāks attīstīties.

Turklāt Eiropas Komisijas dienesti un EĀDD aptaujāja vairāk nekā piecpadsmit sociāli ekonomiskos aktīvistos, eksportētājus, uzņēmējus un pilsoniskās sabiedrības organizācijas vides aizsardzības vai cilvēktiesību jomā. Gandrīz visi apspriešanas dalībnieki ir pauduši atbalstu preferenciālajām tirdzniecības attiecībām ar Eiropas Savienību. Šādas attiecības būtu vitālas stabili tirdzniecības attiecību saglabāšanai un investīcijām, kas vietējā darba tirgū nodrošina labāku situāciju. Tomēr daži aptaujas dalībnieki norādīja, ka priekšrocības, ko Eiropas Savienība piešķirusi Rietumsahārai, varētu būt taisnīgāk sadalītas vietējo iedzīvotāju vidū jo īpaši tādēļ, ka reģionālā ekonomika nav īpaši diversificēta. No tā var secināt, ka būtu jāpārtrauc tarifa preferenču ietekme uz dažādām iedzīvotāju grupām un jāapsver papildu pasākumi, lai ieguvumu ietekmi optimizētu par labu vismazāk nodrošinātām sabiedrības grupām, piemēram, nomadu kopienām. Eiropas Savienības un Marokas vērtību kopiena palīdzētu saskaņoti ieviest šādus pārraudzības un virzības mehānismus.

Pilsoniskās sabiedrības dalībnieki ir pauduši zināmas bažas par sociāli ekonomisko un politisko tiesību ievērošanu Rietumsahārā. Šīs bažas zināmā mērā sasaucas ar bažām par cilvēktiesību stāvokli Marokā kopumā. Tiek pieminēti vārda brīvības ierobežojumi, korupcijas fakti un zināms valsts iestāžu atbildības trūkums (atklājumatbildība). Pilsonisko un politisko tiesību jautājumi Rietumsahārā iezīmējās skaudrāk nekā citur. Starp nosauktajām problēmām var minēt grūtības, ar kurām dažas organizācijas ir saskārušās to reģistrēšanas procesā, ierobežojumus, kas varētu kavēt dažu cilvēktiesību aizstāvju darbību, kā arī iebraukšanas ierobežojumus Rietumsahāras teritorijā attiecībā uz atsevišķiem ārvalstniekiem, piemēram, žurnālistiem, juristiem vai cilvēktiesību aizstāvjiem. Neraugoties uz to, ka nav minēta sistemātiska diskriminācija uz etnisko kritēriju pamata gadījumos, kad runa ir par nodarbinātības iespējām vai par sociālajām tiesībām, atsevišķi kļūdainas administratīvas rīcības vai tiesību neievērošanas gadījumi tomēr bija minēti. Lielākā daļa aptaujāto piekrīt, ka Rietumsahāras politiskajā procesā nepieciešams saglabāt Apvienoto Nāciju Organizācijas vadošo lomu, tomēr daudzi uzsver arī iedzīvotāju “tiesības uz izaugsmi”, gaidot politiskā procesa iznākumu. Kā min viens no aptaujātajiem, Rietumsahāras iedzīvotāji jau tagad ir nostādīti neizdevīgā situācijā dēļ tā, ka tiem tiek liegtas tiesības uz izaugsmi, līdz ar to liegums piekļūt Eiropas tirgiem, kas varētu rasties dēļ strīda par Eiropas Savienības un

Marokas nolīgumu, padarītu situāciju divkārt grūtāku. Daudzi aptaujātie ir uzsvēruši arī to, ka cilvēktiesību pilnvērtīga īstenošana iespējama tad, ja notiek ekonomiskā attīstība un ir nodrošināta cilvēku piekļuve pienācīgas kvalitātes veselības aprūpei un izglītībai, ko nevar nodrošināt bez tautsaimniecības resursiem. Vadoties no iepriekš teiktā, zvejas un lauksaimniecības resursi ir ļoti būtiski šai teritorijai, tādēļ ir svarīgi steidzami rast risinājumu jautājumam par Rietumsahāras statusu. Tajā pašā laikā, kamēr nav rasts politisks risinājums, ir svarīgi reaģēt uz aktuālajām sociāli ekonomiskajām vajadzībām, un resursu izmantošana ir galvenais priekšnosacījums cienīgai dzīvei.

Starpsavienojumi un reģionu savstarpējā solidaritāte arī esot ļoti būtisks jautājums. Šajā sakarā tika uzsvērts Smāras pilsētas gadījums un postošās sekas, kas varētu rasties tās iespējamās izolācijas dēļ, ja pārtrūktu tirdzniecības saiknes ar Tan-Tanu.

Saistībā ar jautājumu par taisnīgu resursu sadali ir tikusi bieži pieminēta ievērojama sahravī piedalīšanās ekonomiskajā dzīvē. Tomēr, pārrēķinot uzskaites sistēmas trūkuma dēļ nav iespējams pārliecināties par to, ka iedzīvotāju kopums gūst labumu no resursu izmantošanas. Pienācīgas resursu pārvaldības un administratīvo iestāžu atbildības nodrošināšanā būtiska loma ir pilsoniskajai sabiedrībai un apvienību pārstāvjiem.

Tika arī skarts jautājums par diasporu un to personu tiesībām, kuras nolēmušas atgriezties Rietumsahārā. Tika minēts, ka Tindūfas (Alžīrija) sahravī atgriešanās Rietumsahārā netiekot ierobežota. Gluži pretēji Maroka esot ieviesusi “pozitīvās diskriminācijas” politiku, repatriētajām personām piedāvājot darbu (dažreiz ievērojamā līmenī) un mājokļus. Tomēr, vadoties no dažu aptaujāto teiktā, nometņu iedzīvotāju dzīve ir pakļauta stingrai kontrolei un tie iedzīvotāji, kuriem ir bijusi iespēja aizbraukt, to jau ir izdarījuši.

Rezultāti, kas gūti apspriešanās ar Front Polisario

EĀDD ir arī noturējis apspriedi ar *Front Polisario* kā Apvienoto Nāciju Organizācijas procesa dalībnieci. Atgādinot, ka šai apspriešanai ir tehnisks raksturs, EĀDD precizēja, ka Eiropas Savienības dalībvalstu politika attiecībā uz *Front Polisario* starptautisko neatzīšanu paliek nemainīga.

Neizsakot vēlmi skart paša asociācijas nolīguma protokolu grozījuma aspektus, *Front Polisario* puda nožēlu sakarā ar tās neiesaistīšanu sarunās, neraugoties uz to, ka starptautiskās tiesības šādos gadījumos tai piešķirot pārstāves pilnvaras. *Front Polisario* apgalvo, ka Eiropas pieeja, noved pie tā, ka netiek ievērots Eiropas Savienības Tiesas 2016. gada 21. decembra spriedums, jo tiek apstiprināta Marokas “notikuša fakta” politika, tādējādi apdraudot miera procesu. Šā iemesla dēļ *Front Polisario* var tikai noraidīt gan grozījuma saturu (jo visi ieguvumi pienāksoties Marokai), gan apspriešanas procedūru; ja grozījums tiks pieņemts, fronte sniegs prasību tiesā. Jebkurā gadījumā turpmākā apspriešana esot bezmērķīga, jo nolīguma projekts jau ir parafēts. *Front Polisario* uzskata, ka, atkārtoti piekāpjoties Marokai, Eiropas Savienība apdraud Apvienoto Nāciju Organizācijas procesu.

Šādos apstākļos jautājums par to, vai asociācijas nolīguma protokolu grozījums ir vai nav izdevīgs sahravī kopienai, esot kļuvis otršķirīgs. Lielākā daļa no šiem argumentiem bija iekļauta preses paziņojumā, ko *Front Polisario* publicēja neilgi pēc apspriedes (2018. gada 9. februāris).

4.3 Secinājums

Apspriešanas process, ko veikuši Eiropas Komisijas dienesti un EĀDD, liecina, ka lielākā daļa no patlaban Rietumsahārā dzīvojošajiem iedzīvotājiem ļoti plaši atbalsta ES un Marokas

asociācijas nolīguma tarifa preferenču attiecināšanu uz Rietumsahāras produktiem. Rietumsahāras pārstāvji, kas ir ievēlēti valsts, reģionālajās un vietējās iestādēs, tāpat ir izteikuši pozitīvu viedokli Marokas iestāžu veiktajā informēšanas un apspriešanas procesā. Šo viedokli lielā mērā atbalsta vietējās sociāli ekonomiskās organizācijas pilsoniskās sabiedrības ietvaros. Eiropas Savienības tarifa preferences un, kopumā ņemot, tirdzniecību ar Eiropas Savienību regulējošs stabils tiesiskais satvars tiek uzskatīti par būtiskiem teritorijas ilgtspējīgai attīstībai un tās iedzīvotāju sociāli ekonomisko apstākļu uzlabošanai. Neraugoties uz to, ka pastāv zināmas bažas saistībā ar cilvēktiesību ievērošanu, ES un Marokas asociācijas nolīguma vai citu nolīgumu attiecināšana uz Rietumsahāras produktiem tiek uztverta kā iedarbīgs līdzeklis, lai uzlabotu sociāli ekonomiskos un cilvēktiesību standartus reģionā. Šis vispārējais uzskats neierobežo dažādos aptaujāto viedokļus par teritorijas statusu, attiecībā uz kuru viņiem ir vienots viedoklis par to, ka Apvienoto Nāciju Organizācijas process ir vienīgais iespējamais.

Front Polisario noraida grozījumu, kura mērķis ir ES un Marokas asociācijas nolīguma tarifa preferenču attiecināšana uz Rietumsahāras produktiem, galvenokārt tādēļ, ka tā uzskata, ka Rietumsahāras teritorijas iekļaušana ES un Marokas asociācijas nolīgumā nostiprina Marokas suverenitāti Rietumsahārā, nevis tādēļ, ka tarifa preferenču attiecināšana varētu kaitēt teritorijas iedzīvotāju attīstības interesēm.

Kopumā ņemot, Eiropas Komisijas dienestu un EĀDD veiktās apspriešanas procedūra liecina par to, ka vairākums aptaujāto ir izteicies par grozījumu saistībā ar ES un Marokas asociācijas nolīguma paredzēto tarifa preferenču attiecināšanu uz Rietumsahāras produktiem. Ir izveidojies viedoklis par to, ka nolīguma grozījums ir jāizdara tādā veidā, lai neradītu kaitējumu Apvienoto Nāciju Organizācijas procesam, un ir svarīgi, lai šis grozījums netiktu sagatavots kā Marokas suverenitātes pār Rietumsahāras teritoriju netieša atzīšana. Turklāt ir izteikti ieteikumi protokolu grozīšanu papildināt ar palielinātu Eiropas Savienības atbalstu Apvienoto Nāciju Organizācijas procesam, protams, vienīgi ilgtspējīgs un savstarpēji pieņemams miera līgums nodrošinās asociācijas nolīguma politisko un juridisko stabilitāti. Visbeidzot, labvēlīgs viedoklis ir izveidojies arī attiecībā uz tāda mehānisma radīšanu, kas nodrošinātu tarifa preferenču radīto ieguvumu vienlīdzīgāku sadali, konkrēti, orientējoties uz tām iedzīvotāju grupām, kas gūst ienākumus no darba tradicionālajās nozarēs.

5 VISPĀRĪGS SECINĀJUMS

Rietumsahāras ekonomika ir topoša tirgus ekonomika, kuru veido ierobežots saimniecisko darbību skaits: zivsaimniecība un zivsaimniecības izstrādājumu pārstrāde, fosfātu raktuves, lauksaimniecība (konkrēti, augļu un dārzeņu audzēšana un nomadu lopkopība), tirdzniecība un amatniecība. Citas nozares, tādas kā tūrisms un atjaunojamā enerģija, pagaidām vēl ir rašanās stadijā.

Lai panāktu Rietumsahāras ekonomiskā potenciāla diversifikāciju, ir nepieciešama ārvalstu investīciju piesaiste, kas savukārt ir iespējama, uzlabojot juridisko noteiktību un, līdz ar to, padarot skaidrākus tarifa nosacījumus, kas piemērojami Rietumsahāras pašreizējam un nākotnes eksportam uz Savienību. ***Tarifa preferenču attiecināšana uz Rietumsahāras produktiem var nodrošināt apstākļus investīcijām un, ņemot vērā šīs teritorijas neizmanto to ekonomisko potenciālu un tiešo ārvalstu investīciju patlaban zemo līmeni, sekmēt ātru un ievērojamu attīstību, kas ir labvēlīga darba vietu skaita pieaugumam.***

Neraugoties uz grūtībām precīzu datu iegūšanā, šis pētījums ļauj secināt, ka ***Rietumsahārā pastāv tādas saimnieciskās darbības un ražojumi, kuri varētu daudz iegūt, ja uz tiem***

attiecinātu tādas pašas tarifa preferences, kādas ir piešķirtas Marokas Karalistei. Patiešām, uz dažiem no šiem ražojumiem līdz 2016. gada 21. decembrim attiecās šādas preferences, kas veicināja saimniecisko darbību attīstību un darba vietu radīšanu Rietumsahārā: runa ir par zivsaimniecības izstrādājumu un dažu lauksaimniecības produktu nozari. Savienības tarifa preferenču attiecināšana uz šiem produktiem nodrošinātu šāda eksporta saglabāšanu.

Savukārt **tarifa preferenču nepiešķiršana būtiski apgrūtinātu Rietumsahāras eksportu jo īpaši zivsaimniecības un lauksaimniecības produktu jomā**. Tāpēc jau tagad ierobežotais ražojumu skaits visdrīzāk vēl vairāk samazinātos, kas būtu pielīdzināms smaga kaitējuma nodarīšanai. Ja preferences netiks attiecinātas uz Rietumsahāras produktiem, tad šie produkti tiks aplikti ar parasto muitas nodokli (muitas nodoklis, kas Savienībā tiek piemērots saskaņā ar lielākās labvēlības režīmu) un tātad tiem netiks piešķirta privilēģēta piekļuve Savienības tirgum. Tarifa preferenču nepiešķiršana padarītu šos produktus par nekonkurētspējīgiem Eiropas tirgū. Rūpniecības produktu (fosfātu) eksportu tas ietekmētu tikai neliela mērā, bet tā ietekme būtu ļoti negatīva uz zivsaimniecības un lauksaimniecības produktu eksportu uz Savienību.

Plašākā nozīmē tarifa preferenču piešķiršana būtiski ietekmētu Sahāras ekonomikas attīstību, stimulējot investīcijas šajās nozarēs. Tas, piemēram, attiecas uz konkrētiem fosfātiem (jo īpaši fosforskābi un mēslošanas līdzekļiem), kuru nozarē jau ir iepļānotas investīcijas, kā arī uz lauksaimniecības nozari, kurā arī ir attīstības projekti, un zivsaimniecību. Savukārt, ja šādas preferences netiks piešķirtas, investīcijas, saimniecisko darbību attīstība un diversifikācija, ka arī nodarbinātība tiks kavēta.

Marokas iestādes ir veikušas plaša mēroga apspriešanu, kas aptver visas ieinteresētās valsts, reģionālās un vietējās pārvaldes iestādes, lai tās informētu un uzklautu to viedokli un apsvērumus. Šis process ir noslēdzies ar ļoti plašu atbalstu, kas izteikts attiecībā uz paredzētajiem grozījumiem, kā arī ar dažiem ieteikumiem grozījuma ietekmes optimizēšanai. Pēc tam, kad tika iesaistīti vēlētie reģionālie pārstāvji, Eiropas Komisijas dienestu un Eiropas Ārējās darbības dienesta veiktā apspriešana ar Rietumsahāras iedzīvotājiem arī ļāva konstatēt vairākuma pozitīvo viedokli par ES un Marokas asociācijas nolīguma protokolu grozījumu ar mērķi attiecināt tarifa preferences uz Rietumsahāras produktiem. Vairums aptaujāto ir izteikušies par to, ka ir vērojama pozitīva ietekme uz iedzīvotājiem kopumā, īpaši uzsverot, ka privāto investīciju jomā tirdzniecības preferences ir iedarbīgs līdzeklis. Sekojot šai loģikai, privilēģēta piekļuve Eiropas tirgiem var uzlabot uzņēmējdarbības vidi, kā arī tiešās investīcijas no Eiropas, tādējādi atbalstot jauno reģionālo modeli, kas vērsts uz ilgtspējīgu un līdzdalību veicinošu attīstību Rietumsahārā. Savukārt juridiskās nenoteiktības saglabāšanās samazina tirdzniecības plūsmas ar Rietumsahāru, stipri apgrūtinot sociāli ekonomisko attīstību, par ko jau liecina lejupslīde tirdzniecībā ar dažām Eiropas valstīm vai dažās nozarēs. Ierobežojot Rietumsahāras pieeju ārvalstu tirgiem un investīcijām, tiks radīta situācija, kas izraisītu vienīgi pašmāju ekonomisko aktivitāšu attīstības traucējumus un apgrūtinātu atsevišķas sociāli ekonomiskās vai politiskās norises tajā brīdī, kad Rietumsahāras attīstība liekas beidzot sākusies.

Tajā pašā laikā tehniskajās apspriedēs ar *Front Polisario* ir atklājušies tās nostāja pret nolīguma grozīšanu. Šī nostāja galvenokārt balstās uz plašāka konteksta politiskiem apsvērumiem, kuru būtība neattiecas uz grozījumu saturu.

Komisijas iesniegtā asociācijas nolīguma 1. un 4. protokola grozījuma mērķis ir nostiprināt un atvieglot Rietumsahāras eksportu uz Eiropas Savienību, kā arī veicināt ekonomikas attīstību un diversifikāciju reģionā.

* * *

Pielikums

Tādu ieinteresēto personu saraksts, kas iesaistītas apstipriešanās saistībā ar asociācijas nolīguma 1. un 4. protokola grozīšanu

1. Politiki

Abu reģionālo padomju priekšsēdētāji:

- *Dakhla-Oued ed Dahab* reģionālās padomes priekšsēdētājs *Yanja El Khatat*
- *Laâyoune-Sakia el Hamra* reģionālās padomes priekšsēdētājs *Sidi Hamdi Ould Errachid*

Rietumsahāras deputāti:

- *Brahim Daaif*, Taisnīguma un attīstības partija (*PJD*)
- *Moulay Zoubeir Habbadi*, Partija "Autentiskums un mūsdienīgums" (*PAM*)

Front Polisario pārstāvis

- *Mohamed Sidati*

2. Tirgus dalībnieki

2.1. Lauksaimniecības nozare

- Saharā apvienība par attīstību un investīcijām
- *Dakhla-Oued ed Dahab* reģionālā lauksaimniecības palāta
- Ekonomisko interešu grupa *Agida Dakhla*
- Kooperatīvā sabiedrība *Ajban Dakhla*
- Kooperatīvā sabiedrība *Halib Sakia El Hamra*
- Kooperatīvā sabiedrība *Al Joud*

2.2. Zivsaimniecības nozare

- Valsts zivsaimniecības pētniecības institūts
- Jūras zivsaimniecības kamera

2.3. Dažādi ekonomikas dalībnieki

- *OCP* grupa (un *Phosboucraa* fonds)
- Dienvidu aģentūra

3. Apvienības, kas darbojas cilvēktiesību jomā

- Valsts cilvēktiesību padome
- Sahāras miera, demokrātijas un cilvēktiesību uzraudzības centrs
- Neatkarīgā cilvēktiesību komisija
- Marokas Cilvēktiesību apvienība
- Saharā smago cilvēktiesību pārkāpumu upuru apvienība
- *Al Ghad* apvienība par cilvēktiesībām
- *Western Sahara Campaign*
- *Western Sahara Resource Watch*
- *Independent Diplomat*
- Tādu 85 apvienību delegācija, kas parakstīja Eiropas Komisijai un EĀDD 2018. gada 3. februārī adresēto vēstuli par protokolu grozījumu.

